

zise

Toldhistorisk Tidsskrift

Nr 3

1982

5 årg

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før o. 1660 omfatter accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegner accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævnes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendes synonymt med konsumtion (jf »accisebod«).

Medlemskab af Toldhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Kontingentet er 36 kr årligt for enkeltpersoner, 500 kr for institutioner og firmaer.

Biblioteksabonnement på ZISE koster 36 kr pr årgang og tegnes sammesteds.

ZISE udsendes 3 gange årligt med ca 40 sider pr hæfte.

ZISE - Toldhistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Toldhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

C A Nielsen (formand)
Arne Hægstad (næstformand)
Gunnar Jakobsen (sekretær)
Karin Christensen (kasserer)
Mikael Venge (redaktør)
Kaj Elkrog
Paul Gersmann
Aage E Hansen

Manuskripter der ønskes optaget i ZISE sendes til redaktøren Mikael Venge, Brændegårdsvej 11, Korinth, 5600 Fåborg.

Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrrevne, med ekstra linieafstand og en margin på ca 6 cm.

Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi. Mindre ændringer i teksten må påregnes, men væsentlige ændringer vil kun blive foretaget med forfatterens samtykke.

På forsiden og bagsiden tager Zise afsked med henholdsvis den holstenske toldkontrolløruniform fra 1811 og Svendborg Toldkammers gamle toldskilt. Fra årgang 1983 bringes atter skiftende illustrationer på omslaget.

Artiklerne i dette nummer

Dette nummer af Zise indledes med en erindringsartikel af fhv. distriktstoldchef i Thisted, Børge Untidt, der beretter om sin toldmedhjælperetid i Ålborg. Han er her fotograferet i 1978, da han var i afskedsaudiens hos dronning og tolddirektorat. Forf. hed i den periode, artiklen omhandler, Børge Untidt Christensen, men da ikke færre end seks toldere ved Ålborg toldsted hed Christensen, fik han kongelig bevilling til at antage mellemnavnet som efternavn. Det skriver sig fra Børge Untidts morfader, der var skovløber på Katholm og indvandret østfriser. Zises læsere vil huske hans tidligere artikler, »Spirtsmuglerne på Herthas Flak« (1979 nr. 2) og »Spredte træk fra en toldelevuddannelse« (1981 nr. 1-2). Udover sit toldhistoriske forfatterskab har Børge Untidt også på foranledning af Sæby Historiske Arkiv skrevet »En fiskerdrengs opvækst ved Sæby havn, 1916-

1933«. Under 2. verdenskrig gjorde han som aflønningsassistent tjeneste over hele Danmark, bl.a. i Skanderborg, Maribo og Nakskov sukkerfabrikker, Sæby, Aså, Nykøbing Mors og Løgstør. Redaktionen - og utvivlsomt også læserne - ser hen til en ny artikel om denne periode, som Børge Untidt har stillet i udsigt, og håber, at eksemplet vil smitte. Kortere eller længere erindringsglimt fra ældre toldembedsmænd vil blive modtaget med taknemmelighed.

Et sådant glimt har fhv. distriktstoldchef Henry G. Petersen leveret med sin artikel om et par dramatiske nattevagter, som han oplevede i sine yngre år. Den første fandt sted allerede i 1927, mens han var toldelev i sin hjemby Nykøbing Sj. Artiklen skal blot betragtes som en forsmag. Henry G. Petersen har allerede forfattet en længere artikel om sin tid som sukkertolder i 1930'erne, som vil blive bragt i næste nummer.

Børge Untidt

Henry G. Petersen

Endelig springer Zise 500 år tilbage i tiden. To jyske historikere, Jens E. Olesen fra Århus og Poul Dedenroth-Schou fra Kolding, har begge behandlet væsentlige sider af det store, centrale problem i dansk toldhistorie, Øresunds-områdets betydning for de danske statsfinanser. Det 15. århundrede var Øresundstoldens første århundrede, og Jens E. Olesen har fremdraget mange hidtil ukendte oplysninger om denne omstridte skibstolds skæbne i de første, afgørende årtier efter, at Erik af Pommern havde påbegyndt opkrævnningen ved Helsingør. Han giver samtidig forklaringen på, hvorfor Storebælt aldrig blev noget alternativ til den dyre Øresunds-rute - et spørgsmål, der allerede for en senere

tids vedkommende har været strejft af Jørgen H. Barfod i »Sejlads og toldvagt i Store Bælt« (Zise nr. 3, 1979). Endvidere rummer Jens E. Olesens artikel hele baggrunden for at forstå de ældste bevarede Øresundstoldregnskaber fra 1497 og 1503.

Ældre endnu er et toldregnskab fra Falsterbo (egentlig falstringernes boder) 1494, som Poul Dedenroth-Schou behandler i sin artikel. Regnskabet har tidligere været benyttet af forskningen, men er aldrig blevet indgående analyseret. Poul Dedenroth-Schou er følgelig i stand til at give et langt mere korrekt og udførligt billede af det brogede sildemarked, der endnu i middelalderens slutning stod i fuldt flor.

Jens E. Olesen, f. 1950 i Casablanca. Cand. mag. 1975 fra Aarhus Universitet og dr. phil. 1980 på afhandlingen »Rigsråd - Kongemagt - Union 1434-1449«.

Poul Dedenroth-Schou, f. 1943 i København. Cand. mag. 1973 og fra 1976 museumsinspektør på Koldinghus.

Aalborg Toldsteds personale fotograferet den 22. februar 1929 (Toldmuseet). Toldassistent Astrid Møller er nr. 3 f.v., »Czaren« (toldassistent Peter Ingemar) står yderst t.v. i bageste række og »Moster«, overtoldassistent Ellen Jørgensen, kigger frem t.v. bag billedets garderhøje midtpunkt, toldinspektør H. Sihm. T.h. for Sihm står toldkasserer H. Rasmussen, nr. 2 over Rasmussen er »Storfyrst Nicolaj«, toldkontrollør Nicolai E. Christensen.

Et toldkammermiljø i 1930'erne

AF BØRGE UNTIDT

Da jeg på en smuk septemberdag i 1936 efter forflyttelse fra Skagen skulle tiltræde tjeneste som toldmedhjælper på Aalborg Toldkassererkontor, benyttede jeg nogle få minutter til at studere toldkamrets smukke østvendte facade. Bygningen, der er af gedigen håndværksmæssig kvalitet med mange smukke detaljer, er opført af kongelig bygningsinspektør Hack Kampmann, som afleverede det færdigbyggede toldkammer i 1902.

En interessant detalje faldt i øjnene, nemlig at der oppe under spidsen af facadens frontispice er ophængt en malmklokke og under denne er i granitbogstaver indhugget de manende ord: *Tiden har raske vinger*.

Efter at have passeret den udvendige brede trappe med de elegant svungne gelændere, der nederst var udstyret med et par store kugler, alt udført i tilhugget bornholmsk granit, gik jeg ind ad hoveddøren, der var udført i pitch pine og forsynet med et stort messinghåndgreb elegant formet som en delfin.

Fra forhallen i stueetagen skulle jeg op ad en bred todelt granittrappe til 1'sal for at melde mig til tjeneste hos toldkamrets chef, toldinspektøren, en høj og alvorlig herre på 64 år, der straks lod sin sekretær ledsage mig til det overfor liggende toldkassererkontor, hvor den 67-årige toldkasserer gav mig en elskværdig modtagelse og derpå præsenterede mig for kontorets øvrige ledelse, nemlig en mandlig toldkontrolør og en kvindelig overtoldassistent. Sidstnævnte var lille og spinkel, men havde en sådan udstråling af energi og vilje, at man uvilkårligt fik det indtryk, at denne person nok var kassererkontorets »krumtap«. En opfattelse, der efterhånden blev fuldt ud bekræftet.

Til toldkamrets hoveddør fik jeg udleveret en meget stor nøgle udført i massiv messing og derfor ikke særlig velegnet til at opbevare i en bukselomme. Det lykkedes dog senere at få den ombyttet til en nok så praktisk yalenøgle, som passede til toldkamrets sekundære indgangsdør.

Overassistenten gav mig en kortfattet instruks om placering og tjenesteforhold m.m. og gav mig lejlighed til at hilse på kontorets øvrige medarbejdere, hvoraf 2 kvindelige toldassistenten var placeret permanent ved kontorets 2 ekspeditionskasser. Det øvrige personale bestod af ca 15 personer fordelt med 5 i toldmedhjælpergruppen og de resterende, som alle var damer, i kontoristgruppen, hvoraf nogle få var tjenestemænd, medens hovedparten var aspiranter. Den del af personalet, der havde de faglige forudsætninger, gjorde også turnustjeneste på 2 filialkontorer, henholdsvis på jernbanetoldkontrollen eller Nørresundby toldkontrol.

Efter at være blevet ansat i toldvæsenet i 1910 havde overassistenten udelukkende forrettet tjeneste på Aalborg Toldkammer og havde derfor en meget stor lokal viden. Måske prægede det hende, at hun var datter af en kaptajn i den danske hær. Hun var meget dygtig og energisk, men kunne være ret skarp i sine bemærkninger og var derfor i nogen grad frygtet af medarbejdere, der kom til at begå fejl. Dog var hun retfærdig og nød stor respekt. Hun var ikke meget for titler og ønskede at blive tiltalt som frøken Jørgensen. Men når hun var uden for hørevidde anvendte man tilnavnet »Moster« om hende.

Med det samme blev jeg placeret ved en pult med søværts klareringer og frilagerudførelsekspeditioner. Omgående fik jeg at mærke, at her var mange kunder og ekspeditioner, og alt bogføringsarbejde foregik

Aalborg Toldkammer 1929 (Toldmuseet).

med pen og blæk. Kl. 17 skulle jeg stemme mit indtægtshefte indg C af med hovedkassen for at kunne afslutte med en korrekt dagssum, derefter skulle jeg ind på toldkassererens kontor med klareringsheftet og forevise dagssummen, som af chefen blev indført i kassebogen.

Toldkassereren benyttede denne lejlighed til at spørge mig om, hvor store finansårets intrader havde været ved mine tidligere tjenestesteder. Mit svar var, at det såvel i Frederikshavn som Skagen havde været på ca. 1 million kroner. Derpå fortalte toldkassereren mig, at finansårsindtægterne ved Aalborg toldsted androg ca. 20 millioner kroner og oplyste samtidig, at en væsentlig årsag hertil var indbetaling af de særdeles store afgifter fra A/S De Danske Spritfabrikker og fra det, der den gang var Nordens største tobaksfabrik C.W.Obel A/S. Disse tal imponerede mig.

Iøvrigt var den første arbejdsdag ikke uden overraskelser. Den ældste toldmedhjælper havde forsøgt at bilde mig ind, at

ungstemanden skulle trille de store stenkugler fra den udvendige granittrappe ind i stueetagens forhal hver dag efter lukketid. Desuden forklarede han, at toldkassereren ønskede 6-tallerne skrevet venstredrejet, og at man skulle tale meget højt, når man afleverede dagssummer til chefen, fordi denne var døv. Men de »velmente« råd prellede af på mig, jeg havde været for længe i »væsnet«. Det skal dog bemærkes, at bortset fra førstedagens spøgefuldheder, herskede der en god og kollegial tone blandt kontorets personale.

Min første tjenstedag havde medført mere end 100 ekspeditioner ved min pult, og jeg blev klar over, at mit hidtidige arbejdsredskab børspen, penneskraft samt blækhus tog al for megen tid. Derfor måtte jeg for egen regning anskaffe mig en fyldepenn.

Kassererkontorets interiør bar præg af at være fra århundredskiftet. Trods 3 meget store østvendte og 3 lignende vestvendte vinduer, gjorde oliemalede mørkegrå

vægge og den meget lange og brede publikumsskranke samt i alt 6 store pulte, alle i mørkt egetræ, tilsammen et dystert indtryk. Bortset fra en enkelt primitiv luftventil havde man kun vinduerne og disses rullegardiner til regulering af henholdsvis luftfornyelse og dagslys.

Varmeanlæggets radiatorer var udført i støbte jernspiraler, hvorigennem der blev ledet damp fra toldkamrets fyringsanlæg i kælderens. Nu og da dannedes der luftlommer i radiatorerne, hvilket medførte pludselige og infernalske bankelyde, men publikum og personale tog det med sindsro.

På min første tjenestedag havde jeg anbragt en stor papkasse indeholdende min kontorjakke af alpaca og min private faglitteratur på gulvet inde under pulten. Da jeg efter et par dages forløb skulle bruge tingene, var det hele borte. Kontorets rengøringsdame, kaldet »Rebecca«, havde brugt min private jakke til pudseklude, og fagbøgerne havde hun kastet op på kulbunkerne i toldkammergårdens brændelseskur. Det lykkedes at redde bøgerne og få dem forsvarligt anbragt i min pulsts side-skab, derimod måtte jeg anskaffe mig en ny sort alpaccajakke.

Den næste overraskelse var af mere komisk art. En ældre herre kom styrtende langs skrankens udvendige side med åbentstående frakke og filthatten skubbet om i nakken samt en fremstrakt hånd ind mod min person. Jeg kravlede ned fra min høje taburet gik hen til skranken gav ham min højre hånd og bukkede. Han så arrigt på mig og sagde: »Hold kæft og stik mig en angivelse.« Kollegerne grinede henrykt og forklarede mig, at det var »gamle Knudsen«, som var toldklarerer for en lokal damekonfektionsfabrik. Han kom flere gange om ugen og rakte hånden ud efter en angivelsesblanket.

Dog var jeg ikke den eneste, der vakte moro. Kontorets eneste mandlige toldassistent, der efter min ankomst skulle forflyttes til Frederikssund, havde fået en skarp

irettesættelse af »Moster«, fordi hun havde opdaget, at der på hans pult lå en stor bunke statistiske blanketter, som skulle have været klargjort og forlængst indsendt til »Statistisk Departement«. Vi, der mødte næste morgen kl 8, så til vor forbavselse, at bornholmeren var mødt, uanset han var på 9-holdet. Han, der ellers var en charmerende og munter mand, var for en gangs skyld sur og tvær ligesom hans butterfly sad skævt, håret var forpjusket, og han så meget træt ud, hvilket ikke var så mærkeligt. Han havde den foregående aften og hele natten »statistikket« og var omsider blevet færdig, da vi hans kolleger mødte op og temmelig udeltagende morede os over hans miserable udseende, der stod i grell modsætning til hans normale fremtræden, når han kom og gik iført sort figurfrakke med hvidt lommelærklæde i brystlommen, sort bowlerhat, spadserestok og gamacher. Desuden var han en dygtig violinspiller og kunne som Wandy Tworek håndtere violinen på hovedet eller under en arm og endda få frembragt toner og melodier. Han var meget dygtig til at lave karikaturtegninger især af karakteristiske kolleger. Af statur var han lille og i panden havde han en velfriseret krølle. Aldrig var han smilende og havde megen sans for humor.

Men også kassererkontorets kontrollør var speciel. En herre på 65 år, der med sin ludende gang, skaldede hoved og en utydelig stemmeføring ikke gjorde noget for at virke mere ungdommelig. Født og opvokset i Ålborg som søn af en stabssergent, der senere blev krigsassessor. Indtrådte i told-etaten 1887 som volontør (ulønnet medarbejder) på Ålborgs den gang eksisterende men senere nedrevne Toldkammer. Bortset fra 9 måneders tjeneste på Vejle Toldkammer havde han altid gjort tjeneste i Ålborg. I 1919 var han blevet udnævnt til toldkontrollør II, men ved lønningsloven af 1931 blev denne gruppe inkorporeret i den nyoprettede overassistentklasse. Det gav imidlertid ingen forandring, idet man fortsatte

med titulaturen »kontrolløren«. Han var forøvrigt kasserer i byens største fodboldklub og en ivrig tilskuer til sin klubs kampe på Aalborg Stadion.

Hans mange år ved toldstedet og hans venlige lune havde givet ham popularitet og tilnavnet »Storfyrst Nikolaj«. Hans arbejdsområde var bl.a. kredit-, oplags- og kreditlagerregnskabet, samt det mere sjældent forekommende »Udstedelse af adgangsbeviser for udenlandske handelsreisende.«

Dengang kunne der udstedes bevillinger til udlevering af et kvantum afgiftsfri spiritus til sukkersygepatienter hvert kvartal. »Storfyrsten« førte kontrol med dette område på sin egen snurrige facon. Til dette formål havde han anskaffet 2 små, simple trækasser. I den ene havde han anbragt de aktuelle bevillingshavere. Ved flittig daglig læsning af avisernes dødsannoncer førte han kontrol med eventuelle dødsfald indenfor sukkersygeklintellet. Annoncen blev klippet ud og anbragt på den pågældendes kartotekskort, og dette blev flyttet over i den anden trækasse, som kontrolløren med et fiffigt smil kaldte for »kapellet«. At denne fremgangsmåde havde sin berettigelse var konstateret, fordi der havde været fortilfælde, hvor de efterladte på uberettiget vis havde misbrugt ordningen.

Når toldkassereren var fraværende på grund af ferier m.v. fungerede kontrolløren i hans sted. Når vi skulle ind på chefkontoret for at aflevere dagsummer, skrev han af forsigtighedsgrunde disse ned på små lapper papir for senere i ro og mag at føre resultaterne ind i kassebogen. Men i toldkassererens skrivebordsplade var der en oplukkelig klap, og når kontrolløren i distraktion lukkede denne op, røg papirlapperne ned på gulvet, og vi unge mennesker måtte ned på knæ for at hjælpe til med at samle stumperne op.

I øvrigt havde kontrolløren selv et dejligt stort hjørnekontor med vindue mod nord og vest med udsigt til havn og fjord samt

den nye Limfjordsbro. Lige indenfor døren hang der en vægtefon med selvstændigt nummer - 180. Denne telefon måtte vi benytte allesammen. På det store kassererkontor var der nemlig ingen telefon. Kun toldkassereren havde sin egen bordtelefon. Af tekniske hjælpemidler havde vi i øvrigt kun én skrivemaskine, derimod ingen regnemaskiner. Når vi ved månedsafslutninger lavede regnskabsekstrakter og intradelister med masser af posteringer og mangelcifrede tal og slutresultater med 7-8 cifrede tal, havde vi stor fortrøstning til »storfyrsten«, thi han var et talgeni. Uden notering af mente, kunne han mumlende tælle sammen og opsummere i hovedet og i løbet af forbløffende kort tid komme til det korrekte resultat.

På kontrollørens kontor var i det mørkeste hjørne anbragt en gammel servante med marmorplade, fad og kande i fajance. Hver dag kl 13³⁰ præcis gik kontrolløren til middag. Ca 1 kvarter før hældte han med en pladrende lyd vandet op i fadet og vaskede sine hænder, derpå tog han et stort hvidt frottéhåndklæde fra det drejede træstativ ved siden af servanten og gik med håndklædet ud til den ældste kvindelige toldassistent, en frøken, som passede »den lille kasse«. Her tørrede han sine hænder, medens hvide frottéfnug dalede ned over damens sorte kittel, hvilket naturligvis irriterede hende. Derimod stod han sig bedre med den ugifte og yngste kvindelige toldassistent, som sad ved hovedkassen. Hun var en nydelig dame med humoristisk sans og tillige sød og venlig. Det morede hende, når »storfyrsten« med mellemrum diskret lagde avisudklip på hendes pult. Det var annoncer med diverse ægteskabstilbud.

En af overassistentens vigtige pligter var den månedlige lønudbetaling. De udenbys ansatte på kontrolposterne i Nibe og Hals samt toldopsynsmændene på kysterne fik deres løn sendt i kontanter anbragt i særlige værdikuverter, der blev forsynet med laksegl, der blev præget med toldkamrets

messingsignet. Ved toldkamret var der ca 70 ansatte, der den første hverdag i måneden defilerede forbi overassistentens skrivebord og kvitterede på den lange håndskrevne lønningsliste for at få udleveret en kuvert med den kontante månedsløn. Denne proces gav i første omgang et flygtigt kendskab til de medansatte. Men til hverdag måtte man ofte rundt med bilag på toldkamret, og på denne måde lærte man efterhånden de forskellige kolleger at kende.

En af mine første dage var jeg hos overtoldkontrolløren, der ledede toldopsynet, han fortalte mig bl a, at med datidens advancementspolitik kunne jeg tidligst for-

vente at blive overtoldassistent som 52-årig, men da jeg kun var 20 år, gjorde hans dystre spådomme ikke noget særligt indtryk på mig.

Toldpakhuset var indrettet i en særlig vestlig fløj med ikke mindre end 3 porte anbragt henholdsvis mod syd, vest og nord. Ved sidstnævnte kunne også jernbanevogne rangeres op. Såvel stueetage som loftsetage var fuldt udnyttet og her lå godset oplagt efter forsendelsesmåde såsom søværts, jernbane og post. Valutacentralets oprettelse i 1932 havde medført, at meget oplagt gods måtte vente meget længe på at opnå indførselsbevilling. Mest interessant og med særlige, liflige dufte var ikke

Aalborg Toldkasserekontor 1939 (dette og følgende fotos tilhører forf.). Toldassistent Astrid Møller passer »den lille kasse« med udlevering af stempelmærker og banderoler. Det var Astrid Møller, som kontrolløren generede med fnug fra sit frottéhåndklæde. Overfor hende sidder artiklens forfatter, toldmedhjælper Børge Untidt. Begge er iført henholdsvis kittel og jakke af alpaccastof, som personalet selv måtte anskaffe. Fotografen, toldmedhjælper Reinald Foldager, kaldet Nalle, skimtes i kassens rude.

mindre end i alt ca 90 træfustager indeholdende hovedsagelig bordvine, men også hedvine samt spiritus, såsom whisky, rom, cognac, arrac osv, der var bestemt til byens vinimportører, hvoraf fire var såkaldte § 47 a virksomheder, der havde bevilling til aftapning, forsikring samt banderolering.

Som en kuriositet havde byens største avis bragt en notits om, at toldkamret havde en »statsansat« pakhuskat. Ved toldpakhusmesterens velvilje fik jeg den velvoksne hankat at se. For det beskedne beløb af ca 50 kr årligt til mad og drikke sørgede katten for at holde musene borte.

Mellem toldpakhus og hovedfløj var i en toetages mellembygning i stueetagen indrettet vejerbod, hvor godset fra pakhuset blev pakket ud og vejjet m.m. og derfra transporteret videre til det tilstødende udleveringslokale i hovedfløjen, hvor der i søndre gavl var indrettet skydeport og udvendig udleveringsrampe, hvorfra det klarede gods blev afleveret til modtageren.

Til at foretage det nødvendige i forbindelse med ud- og indpakning m.v. af godset var der i alt ca et dusin ansatte af toldpakhusarbejdergruppen med deres respektive ledere såsom en toldpakhusmester og en formand. Også blandt disse var der nogle, der havde fået tilnavne. Den mest joviale blev kaldt for »Bivognen« på grund af hans slående lighed med den berømte filmskuespiller. Der var også en »Trotzki« og en »GPU«, henholdsvis på grund af deres politiske synspunkter og karakteregenskaber.

I toldopsynets assistentgruppe var der 20 mandlige ansatte, hvoraf 2 var afløsningsassistenter med fast station ved Aalborg toldsted. Desuden var der en ret stor toldbetjentgruppe, der hovedsagelig havde tjeneste på havnen med patruljering, inkvirering, vagtjeneste og i nogle tilfælde opsyn med lastning og losning af skibe. Til at lede disse grupper var der 1 overtoldkontrollør og 4 toldkontrollører.

Desuden havde toldkamret en såkaldt re-

paratør, der også passede toldkamrets centralvarmefyr, hvis kedel var anbragt i kælderens, hvorfor han blev kaldt »Orfeus«. Udvalget af øge- eller tilnavne var ret stort. Her skal nævnes enkelte: »Czaren«, »Dollfuss«, »Carl Skomager«, »Grosserer«, »A.H.Lapsus«, »Ras-Rive«. En toldvagtimester, der nu og da blev tiltalt med Snydstrup, hvilket var hans lovformelige mellemnavn, fik myndighedernes tilladelse til at få det uheldige navn slettet.

1.april 1937 blev 3 kontordamer udnævnt til tjenestemænd som kontorister. Tilfældet ville, at de alle tre hed Karen, men de havde dog forskellige efternavne. Fælles for dem var, at de i adskillige år havde gjort tjeneste som midlertidigt ansatte, en af dem endog siden 1929, hvilket viser, at der den gang måtte udøves sparsommelighed med de offentlige midler.

Det var en stor begivenhed for vi unge kolleger, og vi fik lov til efter tjenestetid at fejre begivenheden på kassererkontoret med smørrebrød, øl og snaps. Efter dette gik vi allesammen i revyteater for at se Erika Voigt og Viggo Brodthagen optræde, og tilsidst sluttede vi af med en dans på en af byens pænere restauranter.

Samme sommer gav toldinspektøren tilladelse til, at vi unge måtte låne toldkamrets patruljemotorbåd »Ella« til en søndagsudflugt på Limfjorden. Til at sejle og navigere havde vi sikret os to søkyndige toldbetjente, hvoraf den ene havde skibsførereksamen, og den anden havde deltaget i 1.verdenskrig som fremmedlegionær og iøvrigt var en udmærket motorpasser.

Begunstiget af fint sommervejr sejlede vi fra Ålborg mod øst forbi de mange skibe i Ålborg og Nørresundby havne, passerede Rørdal cementfabrikker, hvis høje skorstenes udspyede støvfaner over det nærliggende landskab. Vi rundede Bredhage og sejlede nu i den forholdsvis smalle og lige del af Limfjorden, Langerak, med lave marker og enge på begge sider. Vi nød solen og den

friske luft. Deltagerne var placeret dels ovenpå kahytsruffet, dels i cockpittet samt på det lille agterdæk. Efter ca 2 timers sejladts passerede vi den lille fiskerby Hals på den nordre bred. Vi sejlede ind på lavt vand og kastede anker ved de små øer Korsholmene i Limfjordens østlige udmunding. Flere benyttede her lejligheden til et havbad.

Kursen blev derefter sat mod Hals havn. Vi besøgte vor lokale kollega, strandvagtmesteren, fhv styrmand og senere krydsbetjent i 1897 for efter forskellig tjeneste på øerne at slutte som strandvagtmester i 1929 i Hals, hvor han havde en toldopsynsmand til assistance. Til kystposten hørte en patruljebåd, der blev anvendt, når opankrede fartøjer i fjordmundingen skulle inkvireres. Vi fik forevist tjenesteboligen med kontorer og have og fik lov til at spise af de friske jordbær i sidstnævnte.

Efter en spadseretur gennem det hyggelige fiskerleje til byens anlæg »Skansen«,

som var indrettet i resten af de gamle skanser fra tidligere krige med svenskere og englændere, benyttede vi lejligheden til at fordrive tiden med diverse friluftsslege. Forøvrigt havde denne plet i svundne tider også huset en vigtig karantænestation.

Sidst på eftermiddagen sejlede vi vest på i Limfjorden, og efter ca 1/2 times sejladts gik vi i land ved Mou anløbsbro ved fjordens sydside. Under første verdenskrig var der herfra en betydelig udskibning af tørv fra Lille Vildmose. Vi foretog en markvandring ad markstier og langs en å og nød sommeraftenens mange krydrede dufte.

Aftenmørket var faldet på, da vi glade og trætte gik i land på Ålborg havn efter en særdeles vellykket udflugt.

I sommerhalvåret dyrkede den yngre del af kontorpersonalet rosport, tennis eller fodbold alt efter lyst og evne, desuden arrangeredes i fællesskab skovture og udflugter med tog, rutebil, udlejningsbil, cy-

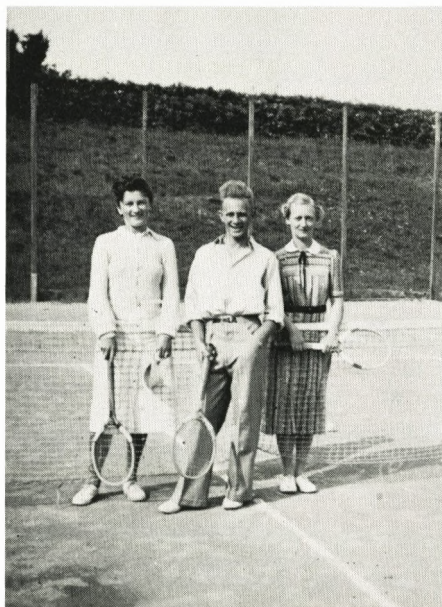
Venstre. Personaleudflugt fra Aalborg Toldkammer i sommeren 1937. Stående og siddende på toldpatruljebåden Ellas kahytsruff ses fra venstre kontorelev Ellen Jensen, kontorist A. Damgaard, kontorassistent Esther Olesen, forf. (uden hoved, men med slips og ørmeholdere!), Karen Dyhrberg og fru Annina Hansen, gift med toldbetjent Tage Hansen.

Højre. Karen Dyhrberg med patruljebåden Ellas mandskab under personaleudflugten 1937. Til venstre toldbetjent Niels Olaf Uldall Juhl, der som fremmedlegionær havde deltaget i 1. verdenskrig, og til højre Tage Hansen. Hattene var købt i »Spøg og Skæmt« på Boulevarden i Ålborg. Af andet udstyr på udflugten kan nævnes store madkurve med bl.a. røgede makreller og en rejsegrammofon med håndsving.

Venstre. Fra personaleudflugten 1937. På agterruffet sidder forrest toldbetjent Tage Hansen, patruljebådens fører, kontorelev Elna Nikolausen og Børge Untidt, der galant holder på det kongelige toldflag, da splitterne ellers i den friske modbrise ville ramme den unge dame.

Højre. Toldassistent Karen Dyhrberg, Reinald Foldager og kontorelev (aspirant) Inger Kjeld klar til kamp på Aalborg Østre Tennisklubs baner 1939. Damerne spillede vitterligt i de fine kjoler. Foldager blev senere frihedskæmper og sluttede som toldinspektør i Kastrup lufthavn.

kel eller til fods, alt efter den øjeblikkelige økonomi. Om vinteren var det gymnastik, dans eller sprogundervisning, der blev frekventeret.

I sidste halvdel af 1937 dukkede min kursuskammerat toldmedhjælper A.G. Jensen fra Rønne op, forflyttet til Aalborg Toldkassererkontor efter aftjent militærtjeneste. Det viste sig at være en fejltagelse fra tolddepartementets side, fordi man havde overset, at toldmedhjælperen var gift, og at hustruen boede i deres fælles lejlighed i Rønne. Efter 5 måneders ufrivilligt ophold i Ålborg, hvor jeg tog mig af kammeraten med råd og dåd, blev jeg inviteret på sommerferieophold på Bornholm.

Ved et usandsynligt held fik jeg lov at overtage en ferieuge i juli måned 1938 efter kontorets yngste kvindelige toldassistent, som var blevet forhindret. Derfor fik jeg alle tiders ferie på klippeøen med sol og sommer hver eneste dag og ikke en dråbe regn. Jeg fartede øen rundt hver dag på cykel, med smalsporet jernbane, i privatbil og i taxa, og jeg sejlede til Christiansø med S/S »Østersøen« fra Allinge til Ertholmene og derfra til Gudhjem, hvor jeg på havnepladsen blev modtaget af min tidligere overordnede, toldkontrolløren fra Frederikshavn, der var på sin sædvanlige sommerferie i sin fødeby.

Jeg besøgte Neksø toldkammer, hvor den tidligere toldassistent fra Ålborg E.S.W.Ottesen var toldforvalter. Dueodde fik jeg også set, ligesom jeg var inde på Svaneke Toldkammer. Hammershus og Hasle m.m. blev også besøgt. Sejlturen hen og hjem med Ålborg rutebådene og Bornholmerbådene i fint og stille vejr og til en utrolig billig pris 28 kr 50 øre i alt for dæksplads. Det var simpelthen en drømmeferie hvor alt var succes.

Efter ca 1/2 års tjeneste blev jeg fundet kompetent til at forrette tjeneste på jernbanetoldkontrollen, hvor der var 3 måneders turnus. Det øvrige personale bestod af en toldkontrollør med 14 dages turnus samt det faste mandskab, nemlig en toldassistent og en pakhusformand.

Af en ældre kollega havde jeg erfaret, at den i sin tid kendte nationaløkonom og professor ved Københavns universitet, Laurits Vilhelm Birck, havde indridset sit navn på undersiden af låget på den gamle skrivepult, jeg skulle arbejde ved. Helt troværdigt var det ikke, men navnetrækket var der imidlertid. I tidens løb har der trods alt også været andre betydende personer, der har startet begyndelsen af deres karriere i etaten.

Åbningstiden på jernbanetoldkontrollen for publikum var fra kl 9-12 og fra kl 13-15. Kontorpersonalet skulle dog forinden hver morgen hente bøger og bilag på hovedtoldkammeret og hver eftermiddag til hovedkassen aflevere dagens indtægter samt bøger og bilag til revision hos kontorkon-

Venstre. Forf. på Rønne Toldkammers trappe juli 1938 sammen med kursuskammeraten, toldmedhjælper A.G. Jensen.

Højre. På Svaneke Toldkammers trappe ses toldforvalter, kaptajn Jens Mikhelsen Dam, toldmedhjælper Ejner Munch Kofod og forf.

Forf. fotograferet under sin ferie med en kollega fra Frederikshavn toldkammer, »den bornholmske lør«, toldkontrollør Einer Bruun, der er omtalt i Karl Henrik Suhrs artikel i Zise nr. 1, 1978, og i Børge Untids egen artikel i Zise nr. 1-2, 1981.

---

trolløren. Dette var almindeligt rutinearbejde, men i andre henseender var jernbanetoldkontrollen et højst usædvanligt tjenestested, og det skyldtes det faste personale, nemlig assistenten og pakhusformanden, der i hvert fald ikke var dusinmenne-sker.

Pakhusformanden var en forhenværende herregårdskarl, der begyndte som arbejdsmand på toldkamret i 1902. Det var en høj og kraftig person, som var en stabil og solid arbejdskraft med en ukompliceret livsopfattelse, dog var han stædig og havde en langsom opfattelsesevne.

Toldassistenten havde nylig passeret sin 60 års dag, hvilket han slog meget stærkt på med henvisning til, at dette fordrede en speciel hensyntagen, ligesom han pointerede, at han siden 1911 havde været kongelig udnævnt toldassistent. At alle hans jævnaldrende forlængst havde opnået avancement, kom han af gode grunde ikke ind på.

Pakhusformanden og toldassistenten var blevet fast inventar på jernbanetoldkontrollen. Af kollegerne blev de sædvanligvis omtalt ved anvendelse af deres øgenavne. Pakhusformanden blev kaldt for »Vak-Vak«, fordi han i sin tid ved oplægning af et parti bildæk ca 100 stk havde råbt disse op som VAK nr ... o.s.v i stedet for med det korrekte mærke V A G. Herover blev assistenten så irriteret, at han brølede: »ja VAK-VAK, så er det godt.« Og det blev ikke bedre af, at han herefter anvendte disse ord som tiltaleform til formanden, uanset denne på det kraftigste frabad sig dette.

Til gengæld blev toldassistenten, hvis fornavn var Peter kaldt for »Czaren«. Han havde i sine unge dage været garder og var stadig et ivrigt medlem af den lokale garderforening. Han yndede at tale om den tid, hvor han havde gået vagt på Amalienborg for daværende kong Christian IX. Han reciterede digte, som han havde skre-

vet om sin vagttjeneste og om Sønderjylland, de var smukke og følsomme. I det hele taget havde assistenten gode evner, men desværre levede hans karakteregenskaber ikke op hertil, hvilket medførte, at han ødelagde sig selv og lod de negative sider få overtaget. Når han kunne se sit snit til det, skulle han stive sig af med indholdet af flasker. Dette forsimplede ham mere og mere og gav sig udtryk i et brysk og ubehageligt væsen såvel overfor publikum som kolleger, ligesom det også medførte yderst kritisable handlinger i tjenesteanliggender.

Han benyttede enhver lejlighed til at gøre livet surt for pakhusformanden og lod denne høre for, at han trods sin sparsommelighed havde hyret en taxa til portneren på Aalborg Værft en april dag for at få lov til at se den berømte søslange fra Loch Ness, der skulle være ophængt i værftets store udliggerkran. Aalborg Stiftstidende havde dagen før den 1. april bragt et billede af situationen og skrevet en artikel om uhyret. Imidlertid var artiklen underskrevet: »RANSLIRPA«. At der læst bagfra stod »APRILSNAR« var imidlertid ikke gået op for VAK-VAK. Tre gange i træk havde han set den danske film, »Mille, Marie og mig«, før det gik op for ham, at disse roller blev spillet af en og samme person, nemlig Marguerite Viby.

Til gengæld lod »Vak-Vak« »Czaren« høre for, at denne i spekulations øjemed havde meldt sig ind i Oxfordbevægelsen for at få denne kreds af mennesker til at rette hans medtagne økonomi op, samt at han havde prædikeret fra Ansgarkirkens prædikestol for en fyldt kirke, og at han trods dette fortsatte sin daglige ukristelige optræden med at bande kraftigt og være grov overfor såvel publikum som pakhusformanden.

Men »Czarens« deltagelse i Oxfordbevægelsen blev nu heller ikke af længere varighed. Han opnåede dog inden afslutningen af denne epoke at blive valgt som delegeret for bevægelsen ved et stort Oxford-

stævne i England. Det vakte megen moro på toldkammeret, at den tegnebegavede unge toldassistent lavede en karikaturtegning af »Czar Peter« fuldt påklædt svømmende rundt i Ålborg havn med en imaginær glorie om hovedet og store cigarer, der flød op af jakkens brystlomme. Peter havde været på aftenvagt i Nyhavns tolddistrikt og havde ved besøg om bord på en damper forsynet sig fra kaptajnens cigarkasse og ved landgangen var han snublet over en fortøjningstrosse og var faldet i vandet, hvorfra han blev trukket op af tililende.

I Nørresundby kom jeg også til at forrette turnustjeneste adskillige gange i perioder á 3 måneder. Toldkontrollen var indrettet i en kommunalt ejt 2-etages bygning, der lå ved siden af Limfjordsbroens landing på Nørresundbys havnefront. I stueetagen var indrettet regnskabskontor, assistentkontor, vejerbod samt pakhus. Toldkontrolløren havde kontor på 1. sal dør om dør med den kommunale havnefoged, sidstnævnte havde også sin privatbolig her.

På Nørresundby havnekaj var der placeret 3 toldvagthytter, hvor en toldvagtmester og en toldbetjent gjorde tjeneste. Vejerbodsforretningerne var af beskeden omfang, derfor var der ingen pakhusarbejdere. På havnen var der placeret mange store virksomheder, såsom svovlsyrefabrik, kulimport, foderstofimportfirmaer, trælastimport, kolonial en gros og cementfabrik m.m. Dette bevirkede, at havnen pr kajmester havde langt større udnyttelsesgrad end Ålborg havn. Der var hele tiden nok at bestille på filialkontoret, hvor man bl.a. opnåede ekspertise i beregningen af skibsafgifter, fordi de to kommunale havne havde indbyrdes aftaler om deling af skibsafgifterne af konkurrencemæssige hensyn til andre havne. Det skete ofte at skibene anløb de forskellige havne på samme rejse.

I området var der også 3 private havne, på Ålborgsiden cementfabrikkerne ved Rørdal og Norden og på Nørresundbysiden Dansk Andels Cementfabrik. 2. toldrevi-

sionskontor, som havde revisionen af regnskaber fra alle Jyllands toldsteder, anså da også Ålborg-Nørresundby havnetakster for at være de vanskeligste at revidere. Det var en stor betryggelse for vi unge at vide, at vi altid i tvivlstilfælde kunne få løst vore opgaver ved henvendelse til vor dygtige kvindelige overassistent.

Her havde vi også et specielt begreb indenfor den såkaldte »lettede klarering«, nemlig med fjordsejlerne, der besørgede en stor del af fragtrafikken mellem Ålborgområdet og de mange havne og broer i det udstrakte Limfjordsområde. Det var en hel flåde af mindre skibe, jagter, galeaser og skonnerter, der ved hjælp af maskin- og sejlkraft sejlede i fragtfart. Disse fartøjer var som regel i enkeltmandseje og populært blev de kaldt for »havets husmænd«. En fjordskipper kunne have sit udkomme ved kun at have ét besætningsmedlem. Om sommeren skete det også, at skipperens kone var med.

På Ålborgsiden blev disse skibe klareret gennem et af Aalborg Toldkassererkontor særligt autoriseret havnehefte med sider, der var gennemdraget af dokumentgarn og forseglet med et laksegl forsynet med stempel af signet. Det blev ført af toldassistent-personale, der gjorde tjeneste i »havneposten« i Aalborg Toldkammers stueetage. I Nørresundby var det kontorpersonalet, der foretog disse ekspeditioner. Som regel var det skipper selv eller konen, der gik på toldboden og klarerede, og det gav en hel speciel kontakt og tone med dette kunde-klientel. I enkelte tilfælde havde fjordsejlerne kornlaster med fra de vestlige Limfjordshavne. I sådanne tilfælde blev der ifølge reglerne opkrævet vareafgift af de oploppede ladninger.

Men i langt de fleste tilfælde var det laster til fjordhavnene, og her blev der af konkurrencemæssige og handelspolitiske årsager ikke betalt vareafgift til Ålborg og Nørresundby havne. Uden formaliteter af nogen art blev de nødvendige oplysninger

om skibets navn, tonnage, skibsførers navn og arten og mængden af ladningen indført i klareringsheftet samt skibsafgifterne opkrævet, som i mange tilfælde kun blev opkrævet med halvdelen, fordi der blev givet rabat, når den pågældende fjordsejler i forvejen var anmeldt i fast rutefart.

De forskellige destinationer ved Limfjorden var fx Aggersund, Vildsund, Virksund, Hjarbæk, Fur, Ejerslev, Skarrehege, Fæggesund, Doverodde, Thissinghus, Jegindø, Krik o.s.v. og desuden alle Limfjordens købstæder. Ladningerne fra Ålborg var som regel kul, koks, kunstgødning, cement, foderstoffer, kolonial m.m. Også for fjordsejlernes vedkommende kunne beregning af skibsafgifter kræve særlig omtanke, fordi lasten kunne være indtaget dels i Ålborg og dels i Nørresundby, og i så fald skulle der beregnes 1/2 skibsafgift til hver af de to kommunale havne. Denne form for skibstrafik er forlængst ophørt. Lastbilerne transporterer både hurtigere og billigere og direkte til modtagerens dør. Småskibene, som udgjorde en malerisk og fascinerende del af havne og fjordtrafikken, er gået over i historien.

1. oktober 1938 havde toldinspektøren 50 års jubilæum i toldetaten. Blandt mange andre gratulanter blev også vi toldmedhjælpere inviteret til receptionen med vin, kransekage og tobaksvarer, og hvor chefen fortalte om sin start som volontør på Københavns Toldkammer, hvor han det første halve år var ansat privat af toldkassereren uden løn og med en tjenestetid på 12 timer alle ugens hverdage fra 7 morgen til 7 aften.

I forsommeren 1938 indviede Ålborg by en ny stor lufthavn på herregården Rødslets jorder nord for Limfjorden. Nogen tid efter fik en kollega og jeg vor luftdåb i et 3-sædet monoplan, en Desoutter II, der havde været anvendt af militærflyver Michael Hansen til hans berømte flyvninger London-Australien og København-Sydafrika i begyndelsen af trediverne.

I juni 1939 blev jeg bestyrelsesmedlem i Den Danske Toldtats Forenings 4. kreds og fik derved et indblik i det interessante arbejde til gavn for kollegerne. Sammen med en toldmedhjælperkollega blev jeg i august 1939 indrulleret som brandmand i civilforsvarskorpset. Efter at 2. verdenskrig var brudt ud 1. september 1939, mærkede vi hurtigt følgerne på forskellig vis. Fra Nørresundby afgik S/S »Vendia« i ballast for at hente en last kul i England. 30. september 1939 blev det som det første danske skib sænket af tyskerne vest for Hanstholm, hvorved 11 mand omkom.

Med udgangen af oktober måned 1939 faldt vor afholdte toldkasserer for aldersgrænsen. Kontorpersonalet fra den ældste til den yngste deltog i afskedsmiddagen på chefens private bopæl. Jeg søgte derefter forflyttelse til København. Kort tid efter meddelte tolddepartementet mig, at jeg var forflyttet til Københavns toldopsyn fra 1. januar 1940. En periode med udmærkede tjenesteforhold, gode kolleger og kammerater var dermed afsluttet.

Forf. (t.h.) som CBer (Det Civile Brandkorps, forløberen for Civilforsvaret) 1939. Uniformen bestod af kedeldragt og et sort armbind med guldkant.

Kildemateriale

Artiklen bygger i store træk på egen hukommelse, suppleret med avis- og bladudklip, samlet gennem årene, samt personalehåndbøger og værket »Det Danske Toldvæsen« udgivet af Arthur Jensens forlag i anledning af toldtatens 400 års jubilæum i 1932.

*

»Den rette, sædvanlige Strøm«

Øresundstolden i det 15. århundrede

AF JENS E. OLESEN

Indledning

Øresundstolden var som bekendt en af den danske stats væsentligste indtægtskilder igennem mere end 400 år og samtidig en af de faktorer, der var bestemmende for rigets internationale stilling. I det følgende skal gives en oversigt over sundtoldsspørgsmålet i det 15. århundrede. Emnet er af interesse, fordi man fra dansk side kunne spille på modsætninger i Hansa-forbundet og herigennem øge mulighederne for at fastholde toldopkrævningen i Øresund. Stæderne var ikke en ensartet gruppe; tværtimod gjorde en stadig større modsætning sig gældende mellem de vendiske og de preussiske hansestæder i 1400-årene, samtidig med at hollænderne konsoliderede deres handel i Østersø-området. Der var sket en grundlæggende økonomisk forskydning, som Hansaen med dens indre interessekonflikter ikke formåede at dæmme op for.

Sundtoldens oprindelse

Øresundstoldens indførelse falder ca. 1429 i Erik af Pommerns regeringstid. Ældre forskere, bl.a. G.L. Baden, var tilbøjelige til at sætte toldens oprindelse helt tilbage til Oldtiden ved - urigtigt - at argumentere for en forbindelse mellem Sundtolden og tolden på det bekendte Store Haløre marked. Først T. Hirsch og J.A. Fridericia kunne godtgøre, at der ikke før under Erik af Pommern findes utvetydige beviser for toldens tilstedeværelse. Fridericia mente at kunne fastlægge Sundtoldens indførelse til sidste halvdel af året 1425. Kr. Erslev var oprindelig stort set enig heri, men reviderede sin opfattelse under indtryk af William

Christensens undersøgelser, og fordi tolden først 1429 var omtalt i de hanseatiske dokumenter, som netop var begyndt at blive publiceret. Sidst har Kai Hørby påvist, at Sundtolden ikke var en absolut nyhed i 1429, men at der var tale om en sammenhæng mellem Erik af Pommerns skibstold ved Krogen (Helsingør) og de toldbestemmelser, der fra gammel tid havde været gældende for skibsfarten gennem Øresund. Sundtolden i 1429 var led i den økonomiske sammenhæng, der var Skånemarkedets.¹

Baggrunden for at indføre Sundtold var det forhold, at skibenes øgede lasteevne og værdiforholdet mellem skånsk og lybsk mønt medvirkede til at forringe kongens toldindtægter af Skånemarkedet. I 1423 dukker tanken om en Øresundstold op første gang under de forhandlinger, der fandt sted mellem Erik af Pommern og hansestæderne om en regulering af handelsforholdene og om et samvirke mod holstenerne. Fra dansk side blev det foreslået som en ordning, at enten skulle alle skibe stryge sejl i Øresund og betale så meget, som stæderne selv fandt rimeligt; eller det tidligere for købmanden og hans arvinger reserverede vraggoods skulle deles halvt med kronen; eller tolden i Skåne skulle forhøjes.² - For første gang var her fremsat tanken om en transittold, der skulle betales af alle skibe, uanset om de besøgte Skånemarkedet eller ej. Med andre ord ville Erik af Pommern have Øresund betraget som et rent dansk farvand, for hvis benyttelse man skyldte Danmarks konge afgifter.

Øresund ved Helsingør og Helsingborg mod slutningen af det 16. århundrede. Efter Braunius: Theatrum urbium. Billedet giver et godt indtryk af det snævre farvand, som beherskedes af Krogen (1577 Kronborg) og Helsingborg slot.

Erik af Pommern og Sundtolden

Krigen mellem Erik af Pommern og de vendiske stæder fra efteråret 1426 fremskyndede sandsynligvis Sundtoldens etablering og opførelsen af Krogen slot, som sammen med Helsingborg var i stand til at beherske indløbet til Øresund. Allerede i 1429 fandt såvel englændere og hollændere som preussere og livlændere sig i at betale den nye told.¹ For de vendiske hansestæders vedkommende fik tolden måske ikke større betydning, så længe de var i krig med Erik af Pommern. Efter afslutningen af Horsens-stilstanden 1432 blev der imidlertid også forlangt Sundtold af de vendiske stæder.²

I forbindelse med Horsens-stilstanden var tolden ikke specielt på tale. De hanseatiske privilegier i Danmark blev derimod bekræftet i almindelige vendinger.³ Stæderne havde imidlertid tidligere klaget over, at kongen på trods af deres privilegier havde pålagt en ny ulovlig told, idet de henholdt sig til, at Sundet var et frit og åbent farvand. Erik af Pommern søgte at komme uden om hansestædernes klager ved at henvise til såvel sin som andre fyrsters ret til at pålægge hvilke afgifter, de ville, i deres lande og gjorde endvidere opmærksom på, at stæderne havde forbrudt deres privilegier ved at bryde forbundet mellem ham og stæderne af 1423 og blive

hans fjender. I tiden efter 1432 imødegik kongen påstanden om, at tolden var i strid med våbenstilstandsbestemmelserne. Han fremhævede, at den almindelige privilegiebekræftelse var givet under den forudsætning, at hver part skulle beholde sine rettigheder - og at det altså fortsat var kongens ret, som andre kongers, at indkræve told og andre afgifter.⁴

Hensynet til Sverige efter Engelbrekt Engelbrektssons oprør i sommeren 1434 tvang Erik af Pommern og det danske rigsråd til eftergivenhed overfor de vendiske stæder for at hindre et samvirke mellem det svenske rigsråd og hansestæderne. Det forholdt sig endvidere sådan, at situationen var forværret ved en fastere indbyrdes holdning blandt de preussiske og vendiske stæder, idet 2 repræsentanter fra de preussiske byer i august 1434 var blevet sendt til Erik af Pommern for at kræve overholdelse af gamle hanseprivilegier samt erstatning for opbragte skibe og gods. Følgerne af den nye hanseatiske sammenslutning var ikke til at tage fejl af, og på et møde i Haderslev i november måned viste de danske rådsforhandlere tydelig eftergivenhed i toldspørgsmål og i krav om erstatning for skader, forvoldt siden Horsens-stilstanden 1432. Et nyt møde blev fastsat til Haderslev 1. maj 1435.⁵ Efter midten af december 1434 sendte Lübeck meddelelse til Danzig om, at forhandlingerne var forløbet heldigt, og at skibsfarten gennem Øresund nu måtte anses for sikret.⁶

Resultatet af nye forhandlinger med de vendiske stæder i Vordingborg blev en fredsslutning 17. juli 1435, som især rigsrådet af hensyn til Sverige havde været ivrige efter at få i stand. Med hansestæderne blev al strid opgivet, og de krigsførende byer skulle fremover nyde deres privilegier på de nordiske riger i lighed med alle andre stæder, som havde andel heri.⁷ Fredsaftalen dækkede imidlertid over et kompromis. Erik af Pommern anerkendte stædernes privilegier, men anerkendelsen var ube-

stemt, og det fremgik ikke af traktaten, at han afstod fra i fremtiden at kræve Øresundstolden af hanseaterne.⁸ Problemet kom til udtryk ved, at den tyske købmand i Brügge i august måned 1435 krævede Lübeck for nærmere oplysning om, hvad der egentlig var forhandlet med hensyn til den nye told. Man omtalte, at man af Lübecks sidste skrivelse havde forstået, at der var opnået toldfritagelse for alle, men de netop ankomne preussiske skibe havde alligevel måttet betale tolden.⁹

Først da Erik af Pommern var nødsaget til at søge striden med det svenske rigsråd løst ved mægling af de vendiske hansestæder, indrømmede han i København i juni 1436 stædernes ret til Sundtoldfrihed og bekræftede løfterne i juli måned før forhandlingernes start med det svenske råd i Kalmar. I skrivelser specielt om Sundtolden, som de vendiske stæders rådsendebud afsendte fra Kalmar, udtaltes det, at Erik af Pommern nu havde anerkendt toldfrihed for alle hanseater, der kun, når de sejlede forbi Krogen, skulle udstikke deres byvåben agter og dermed sejle frit. Erik af Pommern fritog imidlertid fremover kun de 4 stæder Lübeck, Hamburg, Wismar og Lüneburg fra Sundtolden, og disse byer synes endog aldrig at have fået brev på denne frihed. Fritagelsen gjaldt ikke de øvrige hansestæder, hvad især de preussiske stæder snart skulle få at føle. For Erik af Pommern var Sundtold, opkrævet af alle undtagen de 4 vendiske stæder, foreneligt med de hanseatiske privilegier.¹⁰

Under et ophold i Danzig i juni 1437 forhandlede Erik af Pommern med stadens borgmester og råd, som klagede over toldopkrævningen i Sundet i modstrid med aftalerne med Lübeck i 1436. Kongen meddelte, at de 4 stæders sendebud selv var tilstede, da han i Kalmar gav ordre til Peder Oxe (høvedsmand på Krogen og Helsingborg) om, at kun de 4 stæders købmænd skulle være fritagne for tolden. Han stillede sig dog til slut ikke ganske negativt til

Danzigs klager over Sundtolden, men bad en repræsentant om at følge med til Danmark. Kongen bestræbte sig på ikke at give efter i toldspørgsmålet, samtidig med at han holdt muligheden åben for at vinde de preussiske stæder i sin strid med de nordiske rigsråder.¹¹

Episoden i Danzig fik følger for forholdet mellem preusserne og Lübeck, og preusserne udfoldede en stigende aktivitet for at opnå begunstigelser med hensyn til Sundtolden. Lübeckerne havde hidtil holdt dem hen ved at melde om fremskridtene i dette spørgsmål, fremskridt der næppe alle havde bund i virkeligheden.¹² Lübecks dobbeltspil var affødt af det økonomisk-politiske modsætningsforhold mellem de vendiske og de preussiske hansestæder.

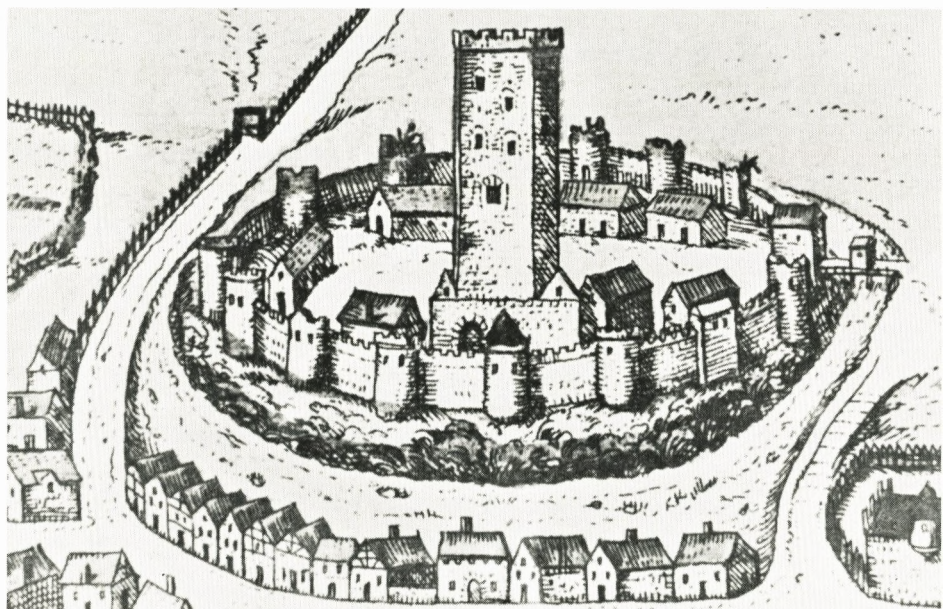
De preussiske stæder fik i 1437 afslag af Peder Oxe på en anmodning om toldfri sejladis igennem Øresund for deres købmænd. Preusserne udbad sig et år til at bevise deres ret til toldfrihed, men Peder Oxe erklærede kun at kunne vente til Mikkelssdag, og hanseaterne deponerede herefter beløbet (1 nobel pr. skib) hos borgmesteren i Helsingør.¹³ En ordning kom dog ikke i stand, og skrivelser fra højmasteren i foråret 1437 til Peder Oxe og til det danske rigsråd for at få gennemført Sundtoldfrihed i henhold til Kalmar-aftalerne 1436 var resultatløse. Overfor Danzigs udsending i Danmark førte Erik af Pommern foreløbig en henholdende politik.¹⁴

Derimod blev Sundtoldfriheden på et nu ukendt tidspunkt udstrakt til Rostock og Stralsund, uden at disse byer dog opnåede et skriftligt privilegium på fritagelsen.¹⁵ I november 1437 blev Greifswald - som ikke hørte til de vendiske stæder - undtaget for at betale tolden på grund af den tro tjeneste og gode vilje, som byen havde vist kongen. I 1497 var Greifswald dog atter blevet toldrigtig.¹⁶

Rigsrådets og kong Kristoffers toldpolitik

Erik af Pommerns mislykkede forsøg på statskup i forsommeren 1438 og efterfølgende eksil på Gotland førte til rigsrådets overtagelse af magten i Danmark. Peder Oxe på Krogen og Helsingborg støttede imidlertid endnu den gamle kong Erik i lighed med enkelte andre slotshovedsmænd og fortsatte med at kræve Sundtold og opbringe skibe og gods. Det gik herved blandt andet ud over købmænd fra Danzig, som i begyndelsen af 1439 klagede til ærkebisp Hans Laxmand, rigsrådets leder. Ærkebispen gav ifølge en bevaret beretning udtryk for, at man ikke fik bugt med Peder Oxe, som i over 8 år havde frataget købmændene gods, med mindre man fik hjælp udefra. Det nyttede ikke, at Peder Oxe skulle betale erstatninger i enkelttilfælde, hvis han fortsat kunne berige sig. Ulovlig opbringning af gods burde derfor pådømmes som sørøveri. Hans Laxmand søgte med sine udtalelser at vinde højmasterens og de preussiske stæders støtte imod Erik af Pommerns tilhængere, en politik som snart skulle blive mere udtalt.¹

Ved rigsrådets forbundsaf tale med de vendiske hansestæder 26. juni 1439 efter opsigelsesbrevet til Erik af Pommern få dage forinden, forpligtede man sig fra dansk side til at arbejde på, at ingen af hanseforbundets medlemmer herefter skulle betale Øresundstold. Peder Oxe skulle erstatte lybske borgere og andre købmænd deres tab af gods og rede penge.² På et møde i København i slutningen af juli måned, efter at den indkaldte hertug Kristoffer af Bayern var hyldet som dansk rigsforsstander, forhandlede om midler til at sikre riget mod Erik af Pommern og dennes støtter. Som følge af Peder Oxes magtstilling skrev rigsrådet til Danzig og søgte at få staden til at bevæge højmasteren til at vende sig mod Pommern for at hindre, at Erik af Pommerns slægtninge skulle yde hjælp til

Helsingborg slot med ringmur og det store kernetårn - her gengivet på Braunius' store kort over Øresund - fremtræder som et magtfuldt monument over den danske Sundtoldpolitik. Borgen nævnes første gang omkring 1249 og hørte i middelalderen til Nordens stærkeste fæstninger. Tårnet Kärnan, den sidste rest af det en gang så mægtige danske slot, er efter restaureringen i 1893-94 34,5 m. højt. Opførelsestiden falder ca. 1360-1425, og måske er Valdemar Atterdag (1340-1375) bygherre, idet borgtypen allerede på Erik af Pommerns tid var blevet gammeldags. Oprindelig har tårnet, som er bygget af røde mure, været delt i 6 stokværk over kælderen. De to øverste stokværk er en senmiddelalderlig tilføjelse, som sikkert må sættes i forbindelse med Øresunds voksende internationale betydning og Sundtoldens etablering.

Peder Oxe. Såfremt højmesteren ikke ville gå med hertil, blev Danzig anmodet om støtte til en belejring af Krogen og Helsingborg fra søsiden.³ Henstillingen blev imidlertid ikke accepteret, idet Danzig besluttede at være neutral.⁴

Den storpoltiske konflikt mellem hansestæder og hollændere fra 1438 og Erik af Pommerns kontakt med hollænderne i sommeren 1439 forstærkede nødvendigheden af at vinde de to strategiske sundslotte.

I sommeren 1440 belejrede Kristoffer af Bayern og rigsråderne de to slotte med hjælp af en vendisk krigsflåde. Fra dansk side havde man udnyttet de vendiske og preussiske stæders frygt for hollænderne i Østersøen og Erik af Pommerns tilbagevenden, hvorved de udlovede privilegiestadfæstelser ville forsvinde. Især Lübeck var ivrig efter at fastholde Danmark som allieret for at hindre en dansk forståelse med hollænderne.

Blokaden af Sundet var effektiv, og den 29. juli overgav Helsingborg sig, mens Krogen fulgte efter den følgende dag. Peder Oxen anerkendte kong Kristoffer, og modtog enkelte begunstigelser af denne, måske som følge af, at han trods kong Eriks påbud ikke havde overdraget hollænderne de to slotte.⁵ Endnu en grund til at behandle Peder Oxen mildt kan være, at det nye styre havde brug for ham. Peder Oxen blev imidlertid myrdet sidst på året 1440 af en livlandsk købmand.⁶

Under fredsforhandlingerne i København mellem hollændere og hansestæder i august 1441 anmodede både de vendiske og de preussiske stæders repræsentanter om, at Sundtolden måtte blive afskaffet i overensstemmelse med aftalerne af 1439. Kong Kristoffer og rigsrådet hævdede imidlertid det standpunkt, som havde været Erik af Pommerns: fritagelse for de vendiske stæder, men opretholdelse af toldkravet over for alle andre. De vendiske stæder stillede sig dog solidarisk med de øvrige, hvorfor Kristoffer af Bayern og rigsrådet så sig nødsaget til at stadfæste hansestædernes privilegier i Danmark, idet de undlod at fastsætte bestemmelser om Sundtolden i privilegiebrevet.

Senere erklærede kong Kristoffer, at han mente at have ret til tolden på grund af dens eksistens før hans tid. Han var dog villig til at lade Sundtolden falde, hvis stæderne kunne modbevise hans rettigheder. Fra dansk side anmodede man om at få forelagt de hanseatiske privilegier, men gik sluttelig med til en midlertidig ophævelse af tolden: stæderne skulle ikke betale den, førend det på et nyt møde havde været prøvet, om de var forpligtede dertil.⁷

Det lovede møde synes ikke at være kommet i stand, og samtlige hanseater synes indtil kong Kristoffers sidste regeringsår at have været toldfri. I 1444 klagede Danzig dog over, at dens skippere, når de foreviste deres borgerbreve ved Helsingør, måtte betale en mindre afgift i skrivepenge,

og tillige måtte skipperne sværge, at hele deres ladning tilhørte hanseater; den, der ikke ville aflægge ed herpå, måtte betale den sædvanlige told af en engelsk nobel for sit skib.⁸

På et hansemøde i Lübeck i maj 1447 klagede staden Zwolles repræsentanter over fogeden på Helsingborg (fejl for Helsingør), som tog nobelen af deres skibe uden at tage hensyn til stædernes privilegier. I forsommeren samme år opkrævede kongen endvidere Sundtold af preussiske skibe efter, at der var blevet opkrævet pundtold af et af hans skibe i Danzigs havn i efteråret 1446. Først efter forhandlinger med et gesandtskab fra højesteren i efteråret 1447 erklærede kong Kristoffer sig villig til at afskaffe tolden, men det er uvist, om han indfriele løftet i de sidste måneder af sin levetid.⁹

Mens genindførselen af Sundtolden overfor preusserne skyldtes et personligt motiv hos kong Kristoffer, var tolden af Zwolles skibe affødt af manglende hollandsk gældsbetaling til kongen ifølge freds aftalen fra 1441. I bestræbelserne på at holde sig skadesløs opbragte kong Kristoffer endvidere 8 skibe fra Kampen og forlangte 1000 gylden for at frigive dem på ny, mens skibe fra Zupthen blev frataget en del vin. I juli 1447 tilbageholdt Kristoffer 24 hollandske skibe i København, fængslede søfolkene og udtog en del af deres gods. Opbringelsen var et effektivt pressionsmiddel, og i november 1447 havde hollænderne betalt deres gæld til kong Kristoffer.¹⁰

Kristian I og Sundtolden

Kristoffer af Bayerns påbegyndte Sundtoldopkrævning fortsattes efter hans død i januar 1448 snart af Kristian I. De vendiske stæder var fortsat toldfri, men har næppe nogensinde fået brev på denne frihed; et sådant er i hvert tilfælde ikke i Lübecks besiddelse i 1484.¹

Venstre. Kristoffer af Bayern. Farvelagt tegning på pergament i et håndskrift i Paris med en frise af bayriske fyrster. Kongen bærer hertughat med krone og er klædt i rød hofdragt med broderede hoser og snabelsko efter tidens mode. Det er tvivlsomt, om det drejer sig om et naturalistisk portræt.

Højre. I kong Kristoffers privilegiebrev for domkapitlet i Roskilde, dateret 14. oktober 1441, findes i dokumentets overdimensionerede begyndelsesbogstav et malet miniatureportræt af kongen. »Initialportrættet« giver, som påpeget af Thelma Jexlev, i langt højere grad end det kendte billede af kong Kristoffer fra Cabinet des Estampes i Paris indtryk af at være et idealt herskerportræt. Det er næppe sandsynligt, at kong Kristoffer selv skulle være initiativtager til portrættet. Tegningen kan være udført af kansleren Oluf Mortenssøn eller snarere af en af kongens bayriske skrivere (jf. Festskrift til Johan Hvidtfeldt s. 211).

Kristian I forlangte Sundtold af de preussiske skippere, men disse var meget uvillige til at betale og søgte at undgå beslaglæggelse af skib og ladning ved at sejle gennem Store Bælt. Her kunne de ikke blot undgå tolden, men også vanskeligere holdes tilbage end i det smalle farvand ved Helsingør. I april 1452 indskærpede kong Kristian, så vidt vides første gang, et forbud mod bæltsejladts rettet til de preussiske stæder og betegnede Øresund som »den rette sædvanlige Strøm.«² Nogle år senere føjer han til det gentagne forbud den noget dristige vending, at vejen gennem Bæltet »har været alle fremmede Nationer af Arilds Tid forbuden;« det samme indskræpes 1465 i en traktat med England.³ I 1453 havde Kristian I givet alle skippere og købmænd i Holland og Zeeland lejde til sejladts gennem sine riger, når de tog vejen gennem Sundet og ikke gennem Bæltet.⁴

Kong Kristians aldrig svigtende interesse for Sundtolden bragte ham i en langvarig konflikt med Danzig, som erklærede tolden for at være i modstrid med hansestædernes privilegier. Kristian gav ikke efter, men krævede i foråret 1460, at danzigerne skulle betale Øresundstold og ikke unddrage sig denne ved at sejle gennem Bæltet. Danzig henholdt sig til et par våbenstilstandstraktater med kongen fra 1458 og 1459, hvilke blandt andet indrømmede preusserne deres gamle privilegier. Fra dansk side følte man sig berettiget til at hævde, at disse gamle privilegier ikke indbefattede frihed for Sundtold. Kong Kristian tog intet hensyn til Danzigs forsvar, men opbragte 10 danzigske skibe, fordi de var sejlet gennem Bæltet.⁵

Protester nyttede ikke; dog tilbød Kristian I at lade voldgiftsmænd på et aftalt møde i juli 1462 afgøre, om preusserne ifølge stilstanden af 1459 havde lov til at sejle gennem Bæltet eller ikke, og Danzig gik ind herpå.⁶ På det nye møde i Lübeck i juli 1462 stod parterne stejlt overfor hinanden og fastholdt deres krav i toldspørgs-

målet og i henseende til erstatninger for opbragt gods. Voldgiftsmændene formåede ikke at udrette noget, og stilstanden blev udstrakt til august 1463.⁷

En egentlig fredsslutning mellem Kristian I og Danzig kom aldrig i stand, og stridighederne døde hen af sig selv. Det må dog sikkert tilskrives kong Kristians stædighed, når preusserne og englænderne senere - nødtvungent - anerkendte tolden. Ved forhandlingerne med kong Hans (1481-1513) i 1484 hævdede danzigerne indledningsvis retten til Bæltsejladts, men erklærede sig derefter tilfredse, hvis de måtte have lov til at sejle gennem Sundet mod at betale den gamle toldsats på 1 nobel, ligesom de tilbød, at de kun ville sejle gennem Bæltet, når de var nødsaget hertil på grund af uvej, og i såfald alligevel betale en nobel pr. skib.⁸ Endnu i 1487 anmodede danzigerne dog de vendiske stæder om at skaffe dem fri for Sundtolden.⁹

For Englands vedkommende fastsattes det i en traktat mellem kong Hans og Henrik VII af 1490, at de engelske skibe kun måtte gå gennem Bæltet, når de var drevet derhen af uvej, og at de i dette tilfælde skulle betale samme told i Nyborg, som hvis de var gået gennem Øresund.¹⁰ I 1560 måtte hansestæderne betale afgift ved Nyborg. Tolden for Bæltsejladts kom dog aldrig til at betyde noget videre i sammenligning med de pengesummer, der blev opkrævet i Helsingør.¹¹

Iveren hos Kristian I for at opretholde toldpligten i Øresund gav sig endvidere udslag i, at han søgte at hæve kronens indtægter af det enkelte skib. I sommeren 1472 klagede danzigerne - der stadig måtte betale den sædvanlige Sundtold - over en nylig afgiftsstigning. Forhøjelsen bestod i, at alle hanseatiske skibe, som ikke medførte beviser på, at skibet og ladningen kun tilhørte hanseater, skulle betale ½ mark dansk af hver læst gods, og at alle ikke-hanseatiske skibe skulle betale den samme told, uanset om en del af ladningen tilhørte

Kristian I (1448-1481) afbildet af Andrea Mantegna på vestvæggen i Camera dipinta (Camera degli Sposi) i Mantovas Castello S. Giorgio 1474, det år, da kongen valgfartede til Rom. Til venstre ses den tyske kejser Frederik III, til højre markgreve Ludovicos ældste søn Federico I Gonzaga, en fætter til vor egen Frederik I (efter Medicinsk Forum nr. 5, 1979).

borgere i hansestæderne. Den nye toldsats skal efter alt at dømme sættes i forbindelse med kongens ikke-virkeliggjorte planer om at søge krigen mod Sverige fortsat efter nederlaget ved Brunkeberg udenfor Stockholm i oktober 1471. De nye toldbestemmelser gjaldt endnu i 1473, i det mindste for Danzig. I 1474 beklagede Kampen sig til kongen over, at byens borgere måtte betale en usædvanlig told i Sundet, da de ikke hørte til hollændere og zeelændere.¹²

Kong Kristians bekendte pengemangel foranledigede ved flere lejligheder, at han mod en kontant betaling fritog en stads borgere for »den ny told« ved Helsingør, indtil lånet var betalt tilbage. Borgerne skulle dog fortsat betale den gamle toldsats på 1 nobel pr. skib inklusive de sædvanlige skriverpenge. I 1474 og 1475 modtog Kampen og Amsterdam fritagelse, og i de følgende år blev Enkhuizen, Hoorn, Monnikendam, Staveren, Harderwijk og Hinde-loopen fri for den ny told.¹³ Brevene til de enkelte stæder om Sundtolden havde endnu i 1497 og 1503 bevaret deres gyldighed.¹⁴

Også på anden vis søgte kong Kristian at skaffe indtægter af forbigående skibe. I 1475-76 omtales en told ved Helsingør af Baysalt på 8 skilling dansk af hver læst salt. Det var først hollænderne, der betalte denne told, men derefter var salttolden ble-

vet udstrakt til hansestæderne og endogså til de vendiske stæder. På en hansedag i Lübeck i 1476 blev der klaget over salttolden, men dette fik ingen følger.¹⁵

Under kong Hans forekommer en vintold i de ældste Sundtoldregnskaber fra 1497 og 1503, og i det 16. århundrede betales en afgift af kobber. Disse småafgifter medvirkede til et skarpere tilsyn med de fritagne, vendiske hansestæders skibe. Først i begyndelsen af kong Hans' regeringstid hører man i større udstrækning klager over Sundtoldens forhøjelse. Toldens størrelse var ifølge de første Sundtoldregnskaber kun undtagelsesvis på 3-4 nobler. Som oftest betalte hanseaterne kun 1 nobel, de andre købmænd derimod 2.¹⁶

Kristian I, grundlæggeren af det Oldenborgske kongehus, spillede således en ikke ubetydelig rolle i Sundtoldens historie. Stædigt forhindrede han hollandske, engelske og preussiske skibes sejlads gennem Bæltet og undså sig ikke for at forhøje tolden ved Helsingør. I fortsættelse af Erik af Pommerns og Kristoffer af Bayerns bestræbelser var retten til inddrivelse af Sundtold blevet almindeligt anerkendt. Under de følgende konger skulle Øresundstolden komme til at spille en central rolle for forholdet til hansestæderne og disses stilling i de nordiske konflikter.

Noter

Sundtoldens oprindelse

- 1) Se Litteraturlisten. I det følgende anføres alene kilder og de vigtigste bidrag.
- 2) HR I:8 nr 1154 § 16 s. 742 jfr Erslev s. 461 n. 40. HR II:2 nr 124 s. 114 jfr II:7 nr 624.

Erik af Pommern og Sundtolden

- 1) LECUB I:8 nr 30 jfr 80, 102. HR I:8 nr 670, 680 § 11, 685.
- 2) Statsforvaltningen s. 656.
- 3) HR II:1 nr 139.
- 4) Hørby s. 256-7.
- 5) Olesen s. 22-33 jfr HR II:1 s. 277ff, s. 302f.
- 6) HR II:1 nr 387.

- 7) HR II:1 nr 453. ST 3 nr 472.
- 8) Daenell 1 s. 255.
- 9) HR II:1 nr 478 jfr 387.
- 10) HR II:1 nr 603, 609-11.
- 11) HR II:2 nr 120. Olesen s. 68.
- 12) Jfr Hørby s. 260.
- 13) HR II:2 nr 121-2. Hirsch s. 140.
- 14) HR II:2 nr 119-23, 126-7, 213-4 § 21. Poelman I, 1 nr 1293.
- 15) W. Christensen s. 28 m. n. 5 og Statsforvaltningen s. 657. Om Stralsund, se HR II:2 nr 121 af 1437 16/6.
- 16) Langebeks diplomatarium (Rigsarkivet) 1437 27/11. Brudstykke i Hist. Tidsskr. 4:5 (1875-77) s. 19 m. n. 1. Statsforvaltningen s. 657.

Rigsrådets og kong Kristoffers toldpolitik

- 1) HUB 7, 1 nr 417, 704 § 4; 8 nr 1160 §§ 61, 67. HR II:2 nr 290 § 8 W. Christensen s. 33.
- 2) HR II:2 nr 306 jfr HUB 7, 1 nr 704 § 11.
- 3) HR II:7 nr 466.
- 4) W. Christensen s. 37.
- 5) HR II:2 nr 358, 360, 370, 401. Aarsberetninger 3 tillæg s. 6-7 nr 5.
- 6) Olesen s. 149.
- 7) HR II:2 nr 488 jfr 490 § 2.
- 8) Hirsch s. 142 n. 333. W. Christensen s. 110-11. Statsforvaltningen s. 659, 664-5.

- 9) HR II:3 nr 288 § 4. Olesen s. 363-4.
- 10) HR II:3 nr 311 §§ 4, 8. Poelman I, 2 nr 1891, 1895, 1941, 1944. ST 3 s. 201 n. 1, nr 487a. W. Christensen s. 122-23.

Kristian I og Sundtolden

- 1) HR III:1 nr 547.
- 2) HR II:4 nr 81. HUB 8 nr 137.
- 3) Huitfeldt fol. I s. 869. W. Christensen s. 403. Statsforvaltningen s. 662-3.
- 4) Norges Gamle Love 2:2 nr 46 s. 91.
- 5) HR II:4 nr 773, II:5 nr 30-32. W. Christensen s. 342-3. Daenell 2 s. 184.
- 6) HR II:5 nr 37 jfr 107, 111.
- 7) HR II:5 nr 247-9, 261. W. Christensen s. 364-6. Daenell 2 s. 184.
- 8) Statsforvaltningen s. 668.
- 9) HR III:2 nr 160 §§ 124-5, 295.
- 10) Statsforvaltningen s. 669. Hammerich s. 67.
- 11) Kancelliets Brevbøger (1556-1560) s. 390, 403, 409.
- 12) HR II:6 nr 621 jfr 624. Statsforvaltningen s. 665-7. Daenell 2 s. 226.
- 13) Hille nr 156-7, 161, 163-5, 181.
- 14) Statsforvaltningen s. 674.
- 15) HR II:7 nr 300 § 2, 338 § 70. Statsforvaltningen s. 666, 677. Hammerich s. 67.
- 16) Statsforvaltningen s. 669-678.

Kilder og litteratur

Aarsberetninger fra det Kgl. Geheime-archiv 3 (1861-1875)

Birck, L. V.: Told og Accise (1920)

Birck, L. V.: Øresundstolden. Månedsskrift for Toldvæsen 1920 (14. årg) s. 6-14

Christensen, W.: Unionskongerne og Hantestæderne 1439-1466. Optr. 1974 af orig.-udg. 1895. Cit W. Christensen.

Christensen, W.: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede. Optr. 1974 af orig.-udg. 1903. Cit Statsforvaltningen.

Daenell, E.: Die Blütezeit der Deutschen Hanse 1-2. Optr. 1973

Erslev, Kr.: Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Op-
løsning. Optr. 1971 af orig.-udg. 1901.

Fredericia, J.A.: Fra hvilken Tid skriver
Sundtolden sig ? Hist. Tidsskr. 4:5 (1875-
77) s. 1-20.

Hammerich, C: Sundtolden og dens Betyd-
ning for Nordens Historie. Tidsskrift for
Søværnen 1917 (88. årg) s. 65-89.

Hanserecesse I:8, II:1-7, III:1-2. Cit HR.

Hansisches Urkundenbuch 7,1; 8. Cit
HUB.

Hille, G: Registrum König Christian des
Ersten (1875). Cit Hille.

Hirsch, T: Danzigs Handels- og Gewerbs-
geschichte unter der Herrschaft des Deut-
schen Ordens. Optr. 1969 af orig.-udg.
1858.

Huitfeldt, A: Danmarckis Rigs Krønike I
(folioudg. 1650).

Hørby, Kai: Øresundstolden og den skån-
ske skibstold. Spørgsmålet om kontinuitet.
Trykt i Middelalderstudier tilegnede Aksel
E. Christensen 1966, s. 245-272.

Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks in-
dre Forhold 1556-1560 (udg. C.F. Bricka).
Langebeks diplomatarium (Rigsarkivet).

Linvald, Axel: Oversigt over Øresundstol-
dens Historie. Fra Frederiksborg Amt 1919
s. 33-48.

Liv- Esth- und Curländisches Urkunden-
buch I:8. Cit LECUB

Norges Gamle Love 2:2.

Olesen, Jens E: Rigsråd - Kongemagt -
Union. Studier over det danske rigsråd og
den nordiske kongemagts politik 1434-
1449 (1980).

Pedersen, Laurits: Helsingør i Sundtolds-
tiden 1426-1857. I: Stadshistorie (1926).

Philip, F: Paa hvilken Tid begyndte Op-
krævningen af Øresundstolden ? Dansk
Toldtidende 1921 (19. årg) s. 151-154.

Poelman, H.A: Bronnen tot de Geschiede-
nis van den Oostzeehandel I:1-2 (1917).

Statsforvaltningen, se W. Christensen.

Sveriges Traktater med främmande magter
III. Cit ST.

*

»Kgl. majestæts tolder på Falsterbo«

Omkring et middelalderligt toldregnskab¹

AF POUL DEDENROTH-SCHOU

Skånemarkedet. En oversigt

På Skåneøret, den lille halvø i Skånes sydvestlige hjørne, ligger med få kilometers afstand to små byer, Skanør og Falsterbo, der til daglig fungerer som en art sovebyer for Malmø, men som i sommermånederne søges af utallige sommerhusbeboere.

Engang var disse byer to af Danmarks mindste købstæder med nogle få hundrede indbyggere, men hvert år i sensommeren og efteråret søgt af tusinder af mennesker: fiskere og gejstlige, købmænd og handlen- de af enhver art, gøglere og skøger, alt det som udgjorde et stort middelalderligt markeds brogede liv. Her udspandt sig årligt fra 15. august (Marie himmelfart) til 9. oktober (Dionysii dag) et folkeliv uden lige i Norden, skånemarkedet, der i flere århundrede var et af Nordeuropas vigtigste internationale markeder.²

Grundlaget for det hele var silden i Øresund. Allerede Saxo beretter i fortalen til sin *Gesta Danorum*: I Øresund gør fiskerne hvert år store fangster, ja fisken står i så tætte stimer, at det undertiden er umuligt at drive bådene frem med årer. Til fangsten behøves ingen redskaber, fisken kan tages med de bare hænder.

Hvornår sildefiskeriet fra Skåneøret er begyndt vides ikke, men et fiskeri af betydning er foregået allerede omkring 1200, da det dukker op i kilderne. Silden blev fanget af danske fiskere, der kom tilrejsende fra alle landets egne. Snart dukkede også købmænd op for at distribuere silden til en verden, der krævede mængder af fisk til de mange katolske fastedage. Måske eksisterede der allerede et nationalt varemarked, da lybske borgere i 1201 første gang bevid-

nes på Skåneøret; da kunne den danske konge arrestere lybske borgere med skibe og gods og dermed tvinge Lübeck til at underkaste sig dansk overherredømme. Lübeck blev en »dansk« by og kunne i kraft heraf vinde sikkert fodfæste ved sildefiskeriet fra Skanør og Falsterbo.

Silden, fiskerne og købmændene skabte fiskeriet og markedet, men det var Øresunds beliggenhed som central mødeplads for søfarende nationer fra alle verdenshjørner, der gjorde, at Skånemarkedet kunne udvikle sig til stort, internationalt varemarked.³ Omkring midten af 1200-årene er denne udvikling sket. Fremmede købmænd, de såkaldte hanseater, fra de tyske Østersøbyer og fra byerne omkring Zuidersøen kom i stort tal, og de danske købmændsgilder henlagde deres store møder til Skånemarkedet.

I de følgende godt 100 år udvidedes antallet af deltagende handelsbyer. Byerne opnåede privilegier enkeltvis; kongerne fastholdt med held den politik ikke at give fælles privilegier - men nok privilegier med næsten identisk indhold. Privilegieudstedelsen benyttedes som et middel i den almindelige politiske kamp. Byerne opnåede som regel de bedste rettigheder på Skånemarkedet, når den danske konge ikke havde effektiv kontrol med det.

Valdemar Atterdags krig med hanseaterne blev en milepæl i hansaens og Skånemarkedets historie. Krigen virkede med til at samle hansestæderne i et egentligt forbund, Kölnerkonføderationen 1367. Krigen resulterede i Stralsundfreden 1370, hvis privilegier fremtræder som det første virkelige fælleshanseatiske privilegium. For Skånemarkedet betød krigen sytten års

hanseatisk herredømme, fra 1368 til 1385. I disse år nåede markedet sin kulmination, både hvad angår antallet af deltagende hansestæder og omsætningsmæssigt. Men det hanseatiske herredømme betød også begyndelsen til nedgangen. Lübeck, der var den førende hansemagt, og de vendiske hansestæder benyttede lejligheden til efterhånden at udelukke alle konkurrenter, først englænderne, siden nederlænderne, skønt de sidste havde deltaget i Kölnerkonføderationen. Stigende modsætninger mellem de vendiske og de preussiske hansestæder bevirkede, at preusserne trådte i direkte handelsforbindelse med englændere og nederlændere uden om Skånemarkedet. Sandsynligvis har Lübeck bevidst svækket vareomsætningen på Skånemarkedet i et forsøg på at lede den øst-vestgående varestrøm over Lübeck.

Et vigtigt indicium for den voksende trafik uden om Skånemarkedet er sikkert indførelsen af Øresundstolden under Erik af Pommern. Denne told opkrævedes ved Helsingør, men var da ikke en ny afgift. Sandsynligheden taler for, at den er en direkte fortsættelse af den skånske skibstold, der fra 1251 opkrævedes ved Skanør af alle skibe, der sejlede mod vest gennem Øresund, der såkaldte »ummelandsfarere« (der sejlede rundt om Skagen, »umme lant«).⁴ Når trafikken fulgte en ny rute, måtte toldstedet flytte med.

I løbet af 1400-årene mistede Skånemarkedet således den centrale rolle, som det havde spillet i højmiddelalderen. Andre sildefiskerier opstod, verdenshandelen flyttede tyngden fra Østersøen til Atlanterhavet. Alligevel holdt Lübeck og de andre Østersøhansestæder fast ved deres deltagelse i det årlige Skånemarked, der efterhånden mistede sin karakter af varemarked. Skånøret blev et blandt mange fiskelejer omkring Øresund.

Lübeck mistede sin politiske indflydelse i Norden med Grevefejden 1534-36 og blev af Frederik II berøvet størsteparten af de

gamle privilegier - privilegier, der vel alligevel på dette tidspunkt var meget lidt værd. Men endnu så sent som 1674, efter at Skåne var blevet svensk, besøgte lübeckerne Skanør og Falsterbo, der nu var reduceret til flækker uden stabelret. Sandflugten skjulte resterne af det engang så blomstrende Skånemarked, kun kirkerne og borgruinerne vidnede endnu om fortidens storhed.

Tolder og regnskab

I en urolig og usikker verden garanteredes markedsfreden på Skånøret af den danske kongemagt, repræsenteret af borgen i Skanør, som synes anlagt omkring 1200, og som var i funktion til omkring 1425, og af Falsterbohus, der er anlagt lidt senere, måske omkring 1300, men muligvis ovenpå et ældre anlæg; denne borg blev først endelig opgivet 1596. Til gengæld for markedsfreden opkrævede den danske konge en række afgifter af fiskeri og varehandel.

På slottene Skanør og Falsterbohus residerede lensmændene, der var kongens betroede stedfortrædere. Disse skulle naturligvis som andre lensmænd varetage de administrative opgaver i de landområder, der var henlagt til deres slotte, men desuden har de udøvet jurisdiktion på markedet; de har håndhævet lov og orden i markedstiden, forhandlet på kongens vegne med de tyske byers fogeder. Dansk lovgivning gjaldt i de to byer Skanør og Falsterbo, på stranden og i de områder, hvor fiskerne havde deres små boder. Derimod herskede der på de tyske byers enkelte koncessionsområder, kaldet fed, en udstrakt grad af selvjurisdiktion. Kun de alvorligste forbrydelser skulle pådømmes af en dansk domstol efter dansk ret, alle øvrige forseelser pådømtes af de tyske byers fogeder efter byernes egen ret.

I jurisdiktionel henseende var Skånemarkedet således delt i to områder: stranden, hvor de danske fiskere landede silden, og feddene, hvor forarbejdningen af silden

Olaus Magnus' skildring af det skånske sildefiskeri i værket om de nordiske folk (1555) er ledsaget af dette primitive træsnit. I teksten hedder det, at silden optrådte i så vældige mængder, at fiskernes net brast, og at en hellebard kunne stikkes ned i stimen og blive stående (20. bog, kap. 28). På Olaus Magnus' tid var fiskeriet dog i stærk tilbagegang.

foregik hos de tyske købmænd. Økonomisk var de to områder derimod sammenhængende. Kongens økonomiske interesser på Skånemarkedet varetoges - i hvert fald i senmiddelalderen - af tollereren fra en egen toldbod ved Falsterbo. Tolderen oppebar på kongens vegne de mange afgifter, der hvilede på fiskeri og varehandel. For sin virksomhed aflagde han årligt regnskab, men af ukendte årsager kendes i dag kun et eneste toldregnskab fra Skanør og Falsterbo, fra 1494, altså fra et så sent tidspunkt, at tvillingebyerne havde mistet den altdominerende rolle i fiskeri og handel i Nord-europa. En gennemgang af dette regnskab skal gives i det følgende for derved at tegne omridset af det toldsystem, som rådede på Skånemarkedet.

Regnskabet er et papirhåndskrift i folio-højde, men halv bredde. Det er indbundet i et konvolutagtigt læderomslag, der rulles rundt om regnskabet; omslaget er forsynet med en lædersnøre til lukning. Regnskabet består af 130 blade, samlet i ni læg af varierende omfang. Det synes at være komplet, da lakuner ikke kan påvises. Regnskabet falder i to hovedafsnit, et for Falsterbo og et for Skanør, men er iøvrigt skrevet med fem forskellige skriverhænder. Det foreliggende regnskab fremtræder som en renskrift og er ikke tollerens/toldskriverens primære materiale. Det er sammenfatningen af 1494-markedets oppebørsel af de mange forskelligartede afgifter, der er opkrævet i hele markedsperioden og på hele markedspladsen. De fem skriverhænder

er endnu anonyme for os, ligesom regnskab bet indtil 1971 har været anonymt. Under særlig belysning lader der sig på læderomslaget læse følgende:

Register aff Falsterbode
oc skanør aar effther
effther gudz byrd mcd
xcijj som marquort
scriffuere gjorde regenskab
fore.⁵

Tolder på skånemarkedet 1494 var altså Markvard Skriver, der kun kendes som Skånemarkedstolderen dette år. Få år senere var han byfoged og tolder i Malmø. Markvard Skriver var typisk for andre toldere, der kendes fra Skånemarkedet i senmiddelalderen. Det var som oftest - fra ca. 1465 sikkert udelukkende - borgerlige sekretærer i hofholdning og finansforvaltning, der i markedstiden sendtes til Skåneøret som toldere. Embedet har ikke været et fast, helårligt embede, hvad arbejdsopgaverne jo heller ikke kunne legitimere. Opgaven var begrænset til de to hektiske sensommermåneder, hvorefter kassen kunne gøres op og regnskabet aflægges.

Skånemarkedet anno 1494 var som tidligere omtalt et ret beskedent marked i forhold til årsmarkederne i 1300-årene. Ved Skanør, den ældste af markedsbyerne, lå i 1494 kun få tyskere, alene Wismarboere er nævnt. Dertil kom to ansamlinger af danske fiskere, den ene på øen Hoben vest for Skanør, den anden og mindste ved Höllviken nordøst for byen.

Markedets tyngdepunkt lå i senmiddelalderen ved Falsterbo. Her lå langt den overvejende del af de danske fiskere fordelt i en række lejer. Sydligst på Uglen, Skåneørets sydspids, lå de danske fiskere fra byer uden eget leje på stranden. Her lå også en lille koloni fiskere fra Warnemünde. Mod nord langs Øresundsstranden lå dernæst fiskerne fra Stege, fra Stubbekøbing, fra Nykøbing, fra Århus samt fra Sjælland (»Sielantsffard leyæ«). Således opregnes fisker-

nes lejer i toldregnskabet. I årene efter 1494 fik flere danske byer deres egne lejer på Falsterbo. Interessen for de skånske sild var vedvarende i de danske købstæder.

Mellem fiskerne på stranden og den lille by Falsterbo lå de tyske købmænds fed. 1494 opregnes i alt otte tyske fed ved Falsterbo, nemlig for købmændene fra Stralsund, Lübeck, Danzig, Rostock og Stettin samt Rügenwalde (»Riuolære«),⁶ Pommeren og Warnemünde. De sidste tre er ikke udtrykkelig benævnt fed, hvilket kan afspejle en forskel i retlig henseende. Feddene var som ovenfor nævnt afgrænsede områder (afmærket med grænsekors), hvor de enkelte byers ret gjaldt undtagen i drabssager. De sidstnævnte tre lokaliteters købmænd kan have ligget i afgrænsede områder, men opstillingen er måske blot en regnskabsopstilling, idet de tyske købmænd fortoldede sild til en anden takst end danskerne.

Told og afgift på skånemarkedet

Skånemarkedets egentlige genstand var silden. Den var det, de hanseatiske købmænd kom for at nedsalte og bringe til forbrugere i det øvrige Europa. Det var silden, de danske fiskere samlede for at fange og afsætte til de tyske købmænd. Det er derfor naturligt, at silden, dens fangst og forarbejdning er i centrum, hvad angår told og afgifter. Den følgende gennemgang af de mange afgifter følger ikke 1494-regnskabet rækkefølge, men er grupperet i den orden, som følger af sildens vandring fra fiskernes net til købmandens tønder.

Fiskerne

Bodepenge

Skåneøret var - bortset fra de tyske fed - kronens jord. Bodegæld eller bodepenge skulle derfor ydes til kronen. 1494 ydedes i alt bodepenge af 602 boder (434 ved Falsterbo, 168 ved Skanør). Bodegæld er uden undtagelse 9 skilling (sk.) pr. bod, der ikke har været for en enkelt fisker, men rimelig-

Toldregnskab fra Falsterbo og Skanør 1494, Rigsarkivet. På det originale læderomslag læses i de sidste linier: »...som Markvard Skriver gjorde regnskab for« (A. Mann-Nielsen fot.).

vis for et bådelag, der som oftest var på 5 å 6 mand. Med et sådant gennemsnit må der i 1494 have virket 3 000-3 500 fiskere fra fiskerlejerne langs Skåneørets kyster.

Vragertegn

Senmiddelalderens sildefiskeri foregik efter to forskellige metoder, med sættegarn eller drivgarn.⁷ Sættegarn, en slags bundgarn, udsattes den ene dag og røgtes den næste. Drivgarnsfiskeriet derimod foregik om natten, medens båden drev for vind og strøm. Fiskeriet var ikke afgiftsbelagt, men drivgarnsfiskerne (»wrakere«) skulle løse et vragertegn hos tolderen, hvormed bådelaget kunne dokumentere, at de fiske- de fra et anerkendt fiskeleje.

1494 løstes ved Falsterbo vragertegn af 38 personer med hver 9 sk. Desuden har 8 borgere i Falsterbo løst vragertegn for kun

1 sk. hver. 46 bådelag har altså drevet drivgarnsfiskeri fra Falsterbo. Ved Skanør har 95 personer løst vragertegn, alle med hver 9 sk. Drivgarnsfiskeriet har været dominerende ved Skanør, medens sættegarnsfiskeriet har været fremherskende ved Falsterbo.⁸

Kongesild

Åresild og kongekøb var sædvanlige afgifter ved fiskeri i senmiddelalderen. Ingen af delene fandtes i 1494 på Skånemarkedet. Kun tre mænd fra Præstø yder kongesild, hver med en fjerding sild, ved Skanør. Denne specielle afgift kan i øvrigt ikke spores.

Intern transport

Vogntegn

Handelen med den nyfangede sild skulle

foregå på stranden. Ingen måtte sejle fiskerne i møde på søen og købe silden inden landingen. Men silden måtte ikke saltes på stranden, den skulle transporteres op på feddene til styrterummene. Hertil anvendtes vogne, og 1494-regnskabet afslører, at afgift af vogne har været en betydelig indtægtskilde for den danske konge. Tre gange i markedstiden har man skullet løse vogntegn: 15. august (Marie himmelfart), 8. september (Marie fødselsdag) og 29. september (Mikkelsdag).

Såvel ved Falsterbo som ved Skanør er der skelnet mellem disse byers borgere og udefra kommende, også i afgiftens størrelse. Ved Falsterbo betaler 15. august 164 personer afgift af vogne med beløb svingende mellem 2 mark (mk.) og 2 1/2 mk. 8. september betaler 7 fremmede vogntegn mellem 21 sk. og 2 mk. Mikkelsdag betaler 30 personer afgift af vogne med beløb svingende mellem 3 og 8 sk. Ved Skanør løses kun vogntegn ved een termin. 19 udenbys løser vogntegn varierende fra 20 sk. til 2 1/2 mk. 5 sk.

Anderledes enkelt stiller sagen sig for borgerne i Skanør og Falsterbo. Her løses vogntegn ved de samme tre terminer, men i modsætning til de fremmede betales med fast takst pr. vogn. Ved Falsterbo betales ved de to første terminer 6 penninge (p.) pr. vogn og ved den tredie, Mikkelsdag, et beløb i engelsk mønt, der svarede til 15 p. idet Erik af Pommern og Kristoffer af Bayern efter engelsk forbillede havde slået sterlingmønter, der omkring 1500 blev anvendt som regnemønt. Hver vogn har således kostet indehaveren 2 sk. 3 p. i vogntegn. Ved Skanør var afgiftssystemet yderligere forenklet, idet borgerne i denne by uden undtagelse noteres med 2 hvid (8 p.) pr. vogn pr. termin.

Desværre svigter regnskabet og det øvrige kildemateriale, når man vil søge årsagerne til de mange forskellige afgiftssatser for vogntegn.

Pramme og skuder

Den nyfangede sild blev landet direkte på stranden af fiskerbådene. Men de tyske købmandsskibe med deres last af salt, tønder, klæde, øl og kramvarer har ikke kunnet gå tæt på kysten. De ankrede op i Hølliken og på Falsterbo red, hvorfra varerne omladedes til pramme og lægtre for at blive sejlet i land. Omvendt skulle den saltede sild fragtes ud på skibene.

Fra Stralsundfreden havde de tyske købmænd ret til selv at holde pramme og lægtre. 1494 bogførtes ved Falsterbo 23 personer (heraf 5 sikre tyskere), der betaler »myndrickær penningher«⁹ for pramme og både med fra 9 sk. til 2 mk. Ved Skanør er transporten varetaget af byens borgere, hvoraf 20 har løst skudetegn, hver med 1 sk.

Sildesaltningen

Styrterum

Forarbejdning af silden måtte ikke ske på stranden. Silden transporteredes til feddene eller til byerne, hvor forarbejdningen foregik i styrterummene. Styrterum har enten været et skur eller en del af en bod, hvor den rensede sild »styrtedes« i tønderne sammen med salt.

1494 fandtes ved Falsterbo styrterum på fire tyske fed, i alt 98 styrterum, der alle uden undtagelse erlægger 21 sk. 4 p. i afgift. I Falsterbo by fandtes 23 styrterum, hvoraf i hvert fald 9 ejedes af tyskere. Med en enkelt undtagelse betaler også disse 21 sk. 4 p. i afgift.

Ved Skanør bogføres styrterummene efter nationalitet. Elleve tyskere erlægger hver 16 »stære« sk., hvilket sandsynligvis betyder, at de har betalt i lybsk (»stædernes«) mønt. Omregnet efter tidens vekselkurs til dansk mønt bliver afgiften lige netop 21 sk. 4 p. som ved Falsterbo. Her overfor står så posteringen af 42 danske styrterum, der med 2 undtagelser bogføres med 9 sk. Danskerne har ved betaling af styrte-

På Johannes Mejers Danmarkskort fra 1650'erne, der først er blevet udgivet i vor tid, ses af Skånes sydvestlige hjørne bl.a. Höllvigen (Höllvik), Skånör (Skanör) og Falsterbo (Det kgl. Bibliotek fot.).

rumsafgift - såvel som ved betaling af sildetold - været favoriseret i forhold til tyskerne. For danskernes vedkommende er styrterumsafgift og bodepenge erlagt med samme beløb. Det kunne se ud til at være boden som sådan, man beskatter, ikke dens specielle anvendelse.

Gællekoner

Sildens forarbejdning udførtes af kvinder, gællekoner og læggekoner. Gællekonerne har gættet silden, d.v.s. rensset den, medens læggekonerne har lagt »styrtet« silden i tønderne. Læggekonerne har tilsyneladende ikke skullet betale næringsafgift; de figurerer ikke i 1494-regnskabet.¹⁰ Gælleko-

nerne derimod har måttet yde afgift af deres håndtering. Ved Falsterbo har 167 gællekoner betalt hver 15 p. i afgift. Ved Skånör betaler 4 samme afgift som konerne ved Falsterbo, medens 3 betaler afvigende beløb.

Udførselstold

Sildetold

Silden var Skånemarkedets egentlige genstand, den var markedets største eksportartikel. Derfor har tolden på denne sild gennem tidene tiltrukket sig særlig opmærksomhed. Ikke blot var naturligvis tolden et stridsemne mellem de tyske købmænd og

den danske konge. Også senere tider har haft svært ved at overskue sildetolden. Tre ærværdige historikere har særlig diskuteret, om der bestod toldmæssig ligestilling mellem danskere og tyskere eller ej.¹¹ Dietrich Schäfer var af den opfattelse, at hanseaterne fra starten betalte dobbelt sildetold mod de danske. Toldsatsen var fastlagt senest ved Stralsundfreden 1370 til 20 p. pr. læst, medens danskerne kun betalte det halve. Arup fandt, at tyskere og danskere ligestillede ved Stralsundfreden, og at denne ligestilling bibeholdtes. Når 1494-regnskabet tilsyneladende opererer med forskellige todsatser, skyldtes det, at der arbejdedes med forskellige valutaer, den lave takst erlægges i lybsk mønt, den højere i dansk mønt. Erslev opponerede mod begge. Stralsundfreden bragte ikke toldmæssig ligestilling, tværtimod. Fra først til sidst var sildetolden den samme, 10 p. skånsk (dansk) pr. læst for danskere, 20 p. pr. læst for udlændinge, ganske de samme beløb som fremgår af 1494-regnskabet.

En nøjere analyse af toldregnskabs enkeltposter viser, som allerede påpeget af Kr. Erslev, at man må forvente fejl, skrivefejl og andre fejl. I mange tilfælde kan man trænge bag om disse fejl og korrigere regnskabs umiddelbare udsagn. Og analysen efterlader ingen tvivl. Danskere og tyskere erlægger sildetold efter forskellige satser. Allerede Stralsundfreden fastlagde, at tyskerne skulle betale 20 p. dansk eller 10 p. lybsk pr. læst, vekselforholdet 2:1 var fastsat i fredstraktaten. Senere ændredes dette vekselforhold. 1494 lader vekselkursen 4:3 sig udlæse af regnskabet, få år senere måtte hanseaterne veksle 1:1 for dansk mønt. Tyskerne erlagde i 1494 20 p. dansk pr. læst. Satsen er altså Stralsundfredens, men vekselkursen er ikke længere så gunstig. Toldbilledet er dog lidt mere nuanceret. 1494 betaler tyskerne 20 p. pr. læst, 2 p. pr. tønne sild. En halv læst fortoldes som en halv læst, ikke som 6 tdr.,

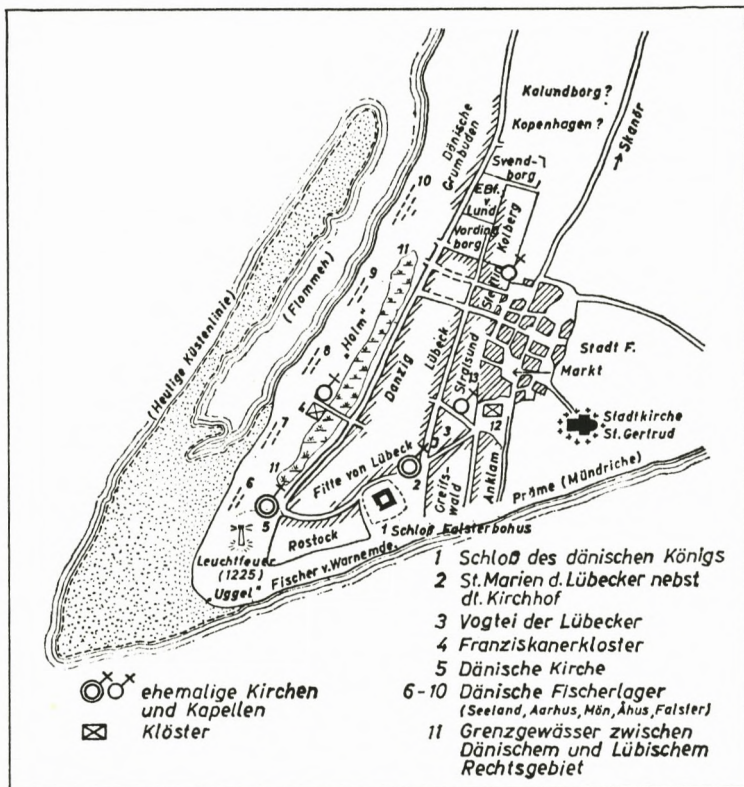
medens halve og kvarte tønder fortoldes som hele.¹² Heroverfor viser regnskabet, at danskerne fortoldede sild til halv pris, 10 p. pr. læst (enkelte dog 1 sk. = 12 p.), 1 p. pr. tønne. Forskelsbehandlingen er uomtvistelig.

Hverdagstold

Et meget stort afsnit i regnskabet bærer overskriften hverdagstold. Her opregnes eksportørerne med alle de varer, som de førte bort fra Skånemarkedet. Som oftest anføres blot kvantum og beløb. Middelalderens told var i første række en styktold. Toldteknisk var det antallet af emballageenheder (toldenheder) og toldbeløbet, der var interessante oplysninger at bringe i regnskabet. Kun i tvivlstilfælde - eller ved tilfældigheder - er varens art anført i regnskabet. På grundlag af toldregnskabet lader følgende toldrulle sig opstille:

1 skinmes	4 sk.
1 kramfad/kramtønne	4 sk.
1 td. smør	32 p.
1 læst sild	20 p.
1 hest	16 p.
1 td. talg	16 p.
1 td. kallun	16 p.
1 stk. klæde	16 p.
1 td. kød	16 p.
1 td. kohuder	10 p.
1 deger (10 stk.) skind	8 p.
1 læst tomme tønder	8 p.
1 (belæsset) vogn	5 p. ¹³
1 td. havre	4 p.
1 td. sild	2 p.
1 td. mel	2 p.
1 td. salt	1 p.

Henved 30% af den samlede udførselstold fra Skånemarkedet er betalt for andre varer end sild. Hverdagstolden er sandsynligvis blevet opkrævet flere steder på samme tid: et sted på landevejen ind over Falsterbo Lyng samt et eller flere steder mellem byerne og feddene og ankerpladserne, Falsterbo red og Höllviken.

Falsterbo-området omkring 1500.

Kortskitse i Philippe Dollinger, *Die Hanse* (1966).

Rortold

Rortold var en passageafgift, opkrævet pr. skib ved afsejlingen fra dansk havn. Den dukker først op i senmiddelalderen, måske indført i forbindelse med de skånske fiskerier for senere at blive udbredt til resten af riget.¹⁴

I 1494 opkrævedes rortold ved Skanør og Falsterbo, varierende fra 5 p. til 1 gyl-den (= 24 sk.). Med 5 p. fortolder en række fartøjer, der i enkelte tilfælde betegnes som båd eller skude, men ellers anføres

uden størrelse. Alle andre fartøjer anføres med størrelse (i læster) og toldbeløb (ganske enkelte er benævnt skude). Tolden for disse fartøjer svinger mellem 1/2 og 1 sk. pr. læst drægtighed.

De små fartøjer, der fortoldes med 5 p., synes i almindelighed ikke at være fiskerbåde. Dertil er de for få. De er i hovedsagen danske og har først og fremmest skullet transportere saltet sild og andre af markedets varer til konsumenterne i de danske købstæder.

Markedets afgifter

Vinduespenge

Handelen med sild foregik på stranden, nedsaltningen på feddene. Den en gros-handel, der har været tilbage i senmiddelalderen, har vel ligeledes fundet sted på feddene. Detailhandel har derimod aldrig været tilladt på feddene. Håndværkere og detailhandlere har ligget på kronens jord, mest sandsynligt i og ved de to byer, Falsterbo og Skanør.

De handlende og håndværkerne ydede en afgift, vinduespenge, for at udstille varer til salg i et vindue. 1494 har 153 personer svaret vinduespenge ved Falsterbo, 4 ved Skanør. Alle på nær to betaler 9 sk., de to sidste kun hver 6 sk. Afgiften er af samme størrelse som bodepenge og styrterumsafgift i Skanør. Dette kunne tyde på, at afgiften skal opfattes som en afgift af den bod, hvori håndværkeren eller den handlende har drevet sit erhverv, snarere end som en egentlig næringsafgift.

En del af de betalende noteres i regnskabet med profession i stedet for efternavn. I alt er tolv erhverv repræsenteret: slagtere (kødmangere og knokkenhauere) med seks; bødkere og sudere (skomagere) med fem; skræddere og skindere med hver tre; bagere og remmesnidere med hver to; kræmmer, harniskmager, skibsbygger og møller med hver en. Der kan meget vel være mange flere professioner til stede. Der er ingen muligheder for at se bag om de resterende (127) betalere af vinduespenge.

Markedstegn

En del detailhandel er foregået fra vogne (bondevogne?) og stader på torvet og i gaderne. For tilladelse hertil har man skullet løse et tegn hos tolderen, et markedstegn, der muligvis modsvarer den andetsteds fra kendte torvegæld eller torveørtug. Ved Falsterbo er der løst i alt 941 markedstegn, fordelt på praktisk talt alle dage mellem 15. august og 9. oktober. Ved Skanør er løst 24 tegn fordelt på tretten datoer. Hvert

tegn har kostet 5 p. Regnskabet levner ingen mulighed for at gisne om, hvem disse handlende har været, eller hvilke varer, de har falbudt.

Andre afgifter

Accise

Medens al anden told på Skånemarkedet var udførselstold, var accisen en indførselstold på tysk øl. Afgiften søgtes første gang indført på Skånemarkedet 1466, men mødte stærk tysk modstand. For alvor indførtes den 1488 af kong Hans.

1494-regnskabet viser, at accisen er blevet erlagt med 1 mk. pr. læst og 16 p. pr. tønde. Der er ikke skelnet mellem forskellige kvaliteter øl, således som det få år tidligere søgtes indført for bl.a. øl indført over Malmø.

Tapperpenge

Hanseaterne havde efter Stralsundfreden ret til at holde seks kroer på hvert fed, hvorfra der måtte skænkes øl og mjød. Vin måtte tappes overalt på feddene. Disse til-ladte kroer var afgiftsfrie og registreres følgelig ikke i toldregnskabet.

For de danske fiskere og markedsdeltagere i øvrigt stod der desuden et stort antal udskænkingssteder åbne. Formodentlig dækker ikke alle posteringer af tapperpenge over kroer, men vel blot boder, hvorfra der udskænkedes øl. Ved Falsterbo betalte 83 personer tapperpenge, 11 mænd, resten kvinder. Alle har betalt, hvad der svarer til 30 p. i engelsk mønt for bevillingen. Ved Skanør løste i alt 18 personer bevilling, også her flertallet kvinder (16 ud af 18). Deres betaling varierer fra 30 p. til 15 p., ligeledes i engelsk mønt, uden at regnskabet afslører årsagerne til den forskellige afgift.

Ovenstående kortfattede gennemgang af Skånemarkedets forskellige afgifter og aktiviteter år 1494 åbenbarer et broget folkeliv, der ikke har kunnet afvikles uden konflikter. Markvard Skrivers har naturligvis

ikke haft del i håndhævelsen af lov og orden på markedet, men hans regnskab registrerer en række bøder, som er tilfaldet den danske konge. Under Falsterbo er indskrevet 20 forhold, under Skanør 14, hvilket må anses for et overraskende lavt tal, når man tager markedets længde og folkemængde i betragtning.

Halvdelen af de registrerede forhold omhandler slagsmål; tre angår lejermål, tre småtyverier, et enkelt tilfælde af helligbrøde samt tre bøder, hvor forseelsen ikke anføres. Tilbage er blot fem forhold vedrørende fiskeri og marked, overtrædelser af markedsvedtægten (»motbok«): en tysk skrædder idømmes bøde for at have anvendt falsk alenmål (her krævede motboken dødsstraf); en dansker har kørt sin vogn til stranden uden vogntegn; to mænd fra Ronneby har fået bøde for at ro ud på søen ved nattetide; endelig er to mænd idømt bøder for at have saltet sild på deres skibe.

Selv når det tages i betragtning, at tyskerne udøvede jurisdiktionen på deres egne fed, så forekommer det her anførte antal forseelser usandsynligt lavt, men regnskabet og andet bevaret materiale tillader os ikke at forklare dette forhold.

Toldregnskabet fra 1494 er det eneste bevarede talmæssige udtryk for en hel markedsperiode; der findes ingen tilsvarende kilder at sammenligne med. Man kan formode, at sildefangst og markedsvirksomhed ligger på et betydelig lavere niveau, end markedets storhedstid omkring 1370-1400 kunne opvise. Til gengæld beretter regnskabet om en økonomisk aktivitet i senmiddelalderens Danmark, som endnu var af en vis betydning, og året 1494 var efter det foreliggende et rimeligt roligt år, hvor hverken politiske forhold eller usædvanlige fiskemængder i Øresund gjorde dette års fiskeri og marked til noget atypisk.

Noter

- 1) Denne artikel er udarbejdet på grundlag af forfatterens specialeafhandling *Falsterbo toldregnskab 1494 og Skåne-markedets forvaltning i senmiddelalderen* til Københavns Universitet 1971. Regnskabet opbevares i Rigsarkivet, Regnskaber ældre end 1559, Reg. 108 A pk. 9.
- 2) Skåne-markedets historie er skildret flere steder. Grundlæggende er Dietrich Schäfer: *Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen* (Hansische Geschichtsquellen IV. 1887. 2. verb. Aufl. 1927) og Aksel E. Christensen: *La foire de Scanie* (Recueils de la Société Jean Bodin 5, 1953, S. 241-66), genoptrykt i Danmark, Norden og

Østersøen. Udvalgte afhandlinger, 1976, s. 98-117.

- 3) Aksel E. Christensen: *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hanse-stæderne og Norden* (1957, s. 80).
- 4) Kai Hørby: *Øresundstolden og den skånske skibstold. Spørgsmålet om kontinuitet* (Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen den 11. september 1966, 1966, s. 245-72).
- 5) Jeg skylder arkivar Thelma Jexlev og fotograf A. Mann-Nielsen tak for hjælp til læsning af omslaget.
- 6) »Riuolære« er med Paul Johansen (*Die Kaufmannskirche*. Acta Visbyensia I, 1965, s. 119) tolket som Rügenwalde. Dietrich Schäfer (anf. arb.) har læst Reval, men markedsdeltagere

- fra Reval kan iøvrigt ikke påvises på Skånemarkedet.
- 7) Bjarne Stoklund: *Bonde og fisker*. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1959, s. 101-122.
  - 8) Ved Skanør 95 vrage af 168 bådelag, ved Falsterbo 46 af 434.
  - 9) Myndrikker. Professionelle pram- eller bådførere. Kulturhist. Leks. XII, sp. 37f.
  - 10) Læggekoner og gællekoner kan måske være de samme.
  - 11) Dietrich Schäfer, anf. arb. 1927, s. XC ff. - Erik Arup: *Anmeldelse af Will. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede*. Hist. Tidsskr. 7. rk. IV, s. 509-58. Kr. Erslev: *Sildetolden på Skaanemarkedet*. Hist. Tidsskr. 7. rk. V, s. 509-17.
  - 12) Man kan selvfølgelig ikke ved beregningerne benytte Schäfers sammentællinger (anf. arb., 1887, s. 104-109), der netop opsummerer hver enkelt købmands samlede kvanta uden hensyn til den toldmæssige behandling. Derfor kan Schäfer anføre, at toldsatsen »keineswegs konsequent festgehalten wurde«.
  - 13) De mange vogne, der i Falsterbo-delen opføres med hver 5 p., må med Schäfer sikkert tolkes som vogne, der har transporteret varer ind i landet. Måske har også belæssede vogne på vej til Falsterbo måttet erlægge passageafgift.
  - 14) Omtales i Skåne første gang 1477, i det øvrige Danmark først Kolding 1511 og Ålborg 1517-19.

*

Nattevagt

To smuglerhistorier

AF HENRY G. PETERSEN

I sommeren 1927 ankom til Nykøbing Sj. Toldkammer en afløser fra Odense, toldassistent P.M. Tobiesen Meyer, som for øvrigt boede hos mine forældre. Han holdt meget af at cykle rundt i den naturskønne omegn og kom herunder en sen eftermiddag til Sonnerup skov, en plantet nåleskov ud til kysten af Kattegat mellem Klint og Lumsås, og her fandt han i strandkanten, gemt under græstørv og lyng, et parti sprit i de karakteristiske firkantede dunke á 10 liter. De var af forholdsvis tyndt hvidblik og i den ene ende forsynet med en lille hank, således at de kunne lænkes sammen og sænkes ned på havbunden nær kysten til afhentning, når forholdene tillod det.

Der foregik i de år en livlig trafik med sprit fra de nærliggende tyske havne, bestemt til indsmugling i Danmark og i andre nordiske lande. Mange husker de idelige cirkulære-skrivelser om, at M/S dit og dat var afgået fra Kiel med så og så mange liter sprit. Om ikke for andet husker man disse skrivelser, fordi de skulle skrives af i hånden og videresendes. Man vidste, at der blev landsat en del af denne sprit i Nykøbing Sj. tolddistrikt på afsides steder med gode anløbs- og tilkørselsforhold (Høve Skov, Havnsø, Sonnerup m.fl. steder), men det var de færreste tilfælde, der blev opdaget. Denne omsiggribende indsmugling af sprit, der uden videre kunne anvendes til fremstilling af drikkespiritus, når den først var kommet i land, blev brat bragt til ophør ved indførelsen i 1928 af banderoleordningen.

Det parti sprit, som Tobiesen Meyer havde fundet, og som senere viste sig at bestå af 17 dunke, var bragt i land på et sted af kysten, hvor der var dybt vand indtil et

par meter fra land, og det var tydeligt at se, at der ved siden af havde ligget et lignende parti, der altså var transporteret bort. Der blev naturligvis stor opstandelse, og efter rådslagning med det lokale politi blev det besluttet at udvide den allerede etablerede vagt på stedet mest muligt. Det var åbenbart, at spritten skulle afhentes ved nattetide, og chancen var at gribe smuglerne på fersk gerning. Alt disponibelt personale blev i hast sammenkaldt, og det blev med strandvagtmeisteren på Sjællands Odde og et par landbetjente til en halv snes mand, heriblandt lille jeg. Planen gik ud på, at der så ubemærket som muligt skulle lægges en ring omkring findestedet, og det vil sige, at deltagerne hver for sig skulle begive sig til den anviste plads. Dette kunne lade sig gøre, fordi der kun var én kørevej til stranden, og skoven i øvrigt var inddelt i regelmæssige brandbælter.

I samråd med skovfogeden blev der udarbejdet kortskitser over skoven, og herpå markerede et kryds, hvor man skulle ligge. Krydsene dannede med 5-6 meters mellemrum en halvkreds omkring spritten i en afstand af et halvt hundrede meter. Og så begav vi os af sted hver for sig og til forskellige tider med besked om så ubemærket som muligt at indtage den anviste plads og i øvrigt være absolut stille. Overpolitibetjent Hansen, der var min gymnastiklærer og rokammerat, skulle lede slagets gang, hvis der blev noget. Hvor mange og hvem der blev udstyret med våben, husker jeg ikke, men jeg fik i hvert fald udleveret en lille revolver, som dog kun måtte bruges til eventuelt at punktere et bildæk med. Jeg var ikke særlig glad for denne tingest og fik da heldigvis ikke brug for den.

Henry G. Petersen som han så ud som ung, eftertænkssom toldelev (udsnit af familiebillede).

Aktionen lykkedes for så vidt, som vi ved mørkets frembrud alle var på plads, uden at det faktisk havde kunnet høres. Der var ret tæt underskov ud mod stranden, men vi kunne se de nærmeste side-mænd. Det var en lun og ret lys sommer-nat. Der hørtes ingen andre lyde end en svag rislen mod stranden og en let puslen, når en eller anden skiftede stilling. Dem, der har prøvet at holde en hel nattevagt, ved, hvor lang sådan en nat kan være, og her måtte vi ikke røre os, selv om vi blev overfaldet af sværme af myg. Efterhånden fik jeg fjernet alle løse kviste under mig, så jeg uden støj kunne prøve at holde myggen på afstand. Men en skrap nat var det, bl.a. også fordi jeg som de fleste andre af holdet havde glemt at få noget spiseligt og drikkeligt med mig.

Nattevagten blev genoptaget den følgende aften med ankomst enkeltvis som aftenen før. Det var igen en vidunderlig sommernat, men der skete heller ikke noget denne gang. Vi drog hjem om morgenen, ligesom dagen før og efterlod behørig vagt ved frakørselsvejen fra skoven. Den tredje

nat skete der heller ingenting, og da det herefter måtte formodes, at vi trods alle forsigtighedsregler var blevet observeret af smuglerne, blev det besluttet at afslutte vagtholdet. Der blev sendt bud efter en lastvogn, og jeg blev udset til at ledsage spritten til toldkamret, hvor partiet blev oplagt. Sammen med min cykel blev jeg anbragt på ladet, og undervejs hjem var det, jeg opdagede, at en af dunkene lækede ganske lidt. Udkørt og klatøjet som jeg var, holdt jeg hånden under, til jeg havde en pæn, lille snaps. Så slugte jeg den, ligesom man drikker vand af hånden, og det skulle jeg aldrig have gjort, for jeg mistede totalt smagsevnen i flere dage.

Spritten fra Sonnerup skov lå i lang tid på Nykøbing Sj. Toldkammer, og blev så solgt til De Danske Spritfabrikker og anvendt til fremstilling af teknisk sprit. Sagen henstod i mange år i kontobogen og blev aldrig opklaret. Siden hen lærte jeg lidt mere om sprit, fuselolie og alkoholstyrke.

Men inden da havde jeg en lille oplevelse i Odense, som mindede mig om min 96 pct's snaps. Nu bagefter forekommer hæn-

delsen nærmest ækel og nederdrægtig, men man morede sig over den i sin tid. Det var dengang for godt 40 år siden skik og brug på et bestemt rederis store skibe, der ret ofte anløb Odense Havn, at kaptajnen holdt en lille ankomsthøjtidelighed og bød på et glas til modtager, mægler, havnefoged, stevedor og måske også til toldereren - i det omhandlede tilfælde mig. Men det var et tilbagevendende irritationsmoment og genstand for megen omtale, at en bestemt stor og stærk stevedorformand, der forlængst er afgået ved døden, ikke kunne nøjes med ét glas og i det hele var svær at slippe af med. Man fandt så på - og det var almindelig kendt - at han næste gang skulle have serveret en ordentlig snaps af 96 pct finsprit i håb om, at han forstod meningen med det. Spændingen var stor, da alle løftede glasset og drak ud, og hvad skete der så. Ingenting. Stevedoren drak ud uden at fortrække en mine, sagde ah og holdt glasset frem igen, som han plejede.

Apropos nattevagt. Da jeg en dag, stadig under elevtiden i Nykøbing Sj., kom fra middag, fandt jeg toldassistent Havkrog Jensen i dyb søvn på sofaen i forkontoret. På hans plads i hovedkontoret sad toldforvalter Fred. Jensen og ekspederede en kunde, der skulle have omregistreret et motor-køretøj. Da han så mit noget forbavsede udtryk, sagde han blot: »Nåh ja, han har jo haft vagt hele natten«.

Hvor mange ville mon i dag indlade sig på at holde virkelig effektiv vagt fra kl. 18 til 7 morgen, og hvem kan beskrive, hvad det vil sige at opholde sig uset på en havn i så mange timer i buldrende mørke?

Noget lignende oplevede jeg senere i Masnedsund, mens jeg var aflønningsmedhjælper ved Vordingborg toldsted i årene 1931-33. Her var blandt andet en overtoldbetjent Hilbert Larsen, som jeg blev meget gode venner med. Han endte som overtoldvagtimester Hilbard i Helsingør og døde i en høj alder. Hilbert, som vi kaldte ham til daglig, var en begavet og dygtig tolder,

som jeg lærte en masse af, bl.a. at inkvirere skibe, som man gjorde dengang både for indgående og for udgående. Han var ekspert i at inkvirere, og han havde en psykologisk sans, som allerede under udfærdigelsen af deklarationen sagde ham, om der var noget at komme efter. Og så fandt han det, om han så til sidst skulle have tomme-stokken frem og måle sig frem til det hemmelige gemmested.

Men én gang måtte han give op, og da var det, han kom til mig og sagde: »Henry, ham derhenne (en dansk damper, som lossede kul til Brændselskompagniet), han har noget, men jeg kan ikke finde det. Er du med på at holde vagt ved ham, det kan blive en eller to nætter, hvis vi skiftes.« Og det var jeg selvfølgelig med på.

Hilbert tog den første tårn, og næste dag var det min tur fra kl. 18 til kl. 7 morgen. Det var en lang nat, mørkt og stille var det, og hver gang jeg troede, der var gået en time, var der kun gået 20 minutter. Jeg kunne ikke bevæge mig ret meget omkring, mest stod jeg bag toldhytten, hvorfra jeg kunne overse situationen. Det må have været i begyndelsen af efteråret, for stjernerne lyste meget klart på den mørkeblå nattehimmel, og det var køligt, endnu ser jeg for mig den svage silhuet af Øernes Andel og en del af den gamle Masnedsundbro. Heldigvis lå damperen, så landgangen kunne overses fra toldhytten, og man en gang imellem kunne smutte herind og sidde i mørket og stirre ud af vinduet og spekulere på, hvad man egentlig skulle gøre, hvis der virkelig skete noget.

Der skete imidlertid ikke noget - førend ved 7-tiden om morgenen. Hilbert var lige kommet cyklende bagom for at afløse mig, og mens vi sad og snakkede, gik kaptajnen fra borde med to tunge kufferter. »Der har vi ham«, sagde Hilbert sejrstolt, »nu lader vi ham gå lidt, og så følger du efter ham på afstand, han skal nok til stationen, og så kører jeg den anden vej og kommer ind på stationen bagfra«. Kaptajnen skulle gan-

ske rigtigt til stationen, og sådan gik det til, at jeg fra hovedindgangen til stationsbygningen i Masnedsund så ham løfte de to kufferter op på rejsegodsdissen næsten samtidig med, at Hilbert bagfra med et sidelæns skridt trådte ind i rejsegodsekspeditionen. Hilbert, lille, rund og rødmosset, var som sædvanlig iført uniform med

spidsbukser og med huen i gammel embedsfacon på snur. De så et øjeblik på hinanden, de to, så gik kaptajnen ud som et lys og lå der besvimet på flisegulvet. Hvor mange flasker spiritus der var i kufferterne, husker jeg ikke, men det var mange, og det blev til en helt god rapport.

*

Toldhistoriske noter

MIV 10, udg. af Viborg Stiftsmuseum 1980. Redaktion Marianne Bro-Jørgensen, tilrettelæggelse Hans Langballe. Pris: 42 kr.

Museerne i Viborg amt udgiver med jævne mellemrum et fornemt udstyret og fornøjeligt skrift, der rigeligt kan konkurrere med Nationalmuseets arbejdsmarker. Det seneste bind indeholder 16 smukt illustrerede artikler, der kronologisk spænder over bronzealderfund til - i de bakteriefrie besætningers tidsalder - noget så enestående som en moderne grisesti.

I denne sammenhæng tiltrækkes opmærksomheden af Aage Andersen og Anette S. Christensens artikel »Et accise-regnskab fra Viborg« (s. 18-29). Da Viborg hører til de udvalgte ti byer, der hjem søges af forskningsrådets ambitiøse middelalderbyprojekt, er kilderne til dens historie blevet kulegravet med fornyet ildhu, og under denne kulegravning er man stødt på et senmiddelalderligt regnskab over sognevis opkrævning af sise (afgift af øl og vin). Den eneste, der hidtil havde været opmærksom på regnskabet, var Johan Hvidtfeldt, der i Håndbog for danske Lokalhistorikere kort refererede til det. Hvidtfeldt mente, at det stammede fra Christian II's tid, mens artiklens forfattere beskedent nøjes med at datere det løseligt til tidsrummet mellem

1490'erne og reformationen. Beskedenhed er en dyd. I betragtning af regnskabets meget udførlige oplysninger om Viborgs topografi kunne en nærmere datering dog nok have sin interesse.

De to forfattere har ikke forsøgt at identificere skriverhånden, hvad vel med nogen sikkerhed kunne afgøre spørgsmålet. En anden mulighed er at undersøge regnskabets proveniens. Hvorfor ligger der i dag på Rigsarkivet et sise-regnskab fra Viborg? Har Viborg på et givet tidspunkt været i centraladministrationens søgelys? Det var faktisk tilfældet i midten af 1520'erne, da regeringen gik Viborg-bispen Jørgen Friis' regnskabsførelse kraftigt efter i sømmene, men at Jørgen Friis skulle have befattet sig med opkrævning af sise er næppe sandsynligt. Proveniensen udelukker næsten årene 1521-23, idet regnskabet altid har befundet sig i Danmark og ikke stammer fra Münchensamlingen, Christian II's udlændighedsarkiv, som også rummer sagerne fra hans sidste år inden flugten. Derimod forekommer en datering til 1516-18 højst tænkelig. I 1516 indførte Christian II en ny sise af vin og øl, som forfatterne selv henleder opmærksomheden på, men ikke tillægger afgørende betydning. Den bekendte Niels Clementsen, der havde Viborg og omliggende herreder i forlening, optræder tilsyneladende i regnskabet som

ølbygger i større stil - og han døde i 1518. Niels Clementsen havde bygget sig et nyt stenhus lige ved landstinget (Suhms Nye Samlinger I, 1792 s. 282) og ejede flere ejendomme i Viborg. Stammer regnskabet fra hans særdeles omfangsrige bo ?

Mikael Venge

Tullhistorisk Tidskrift 1982 nr. 2. Udg. af Tullhistoriska föreningen, c.o. Generaltullstyrelsen, Box 2267, 103 16 Stockholm. Pris i løssalg: 10 sv. kr.

Det seneste nummer af det svenske toldhistoriske tidsskrift indeholder kun en enkelt artikel, »Tullar i Gamla Stan«, skrevet af redaktøren selv, Jan Berggreen. Den er til gengæld et imponerende bravournummer, der vil fængsle ikke blot toldhistorikere, men også alle Stockholmsfarere. Helt fra den ældste middelalder er der blevet opkrævet told af købmændene, der på vejen fra Mälaren til Østersøen måtte passere holmen, hvor Birger Jarl i midten af 1200-tallet opførte sin borg, oprindelsen til Stockholms slot. Sejladsen passerede mellem to små øer neden for borgen, hvor nu Rigsdagshuset ligger, mens resten af farvandet har været spærret af jernkæder. Endnu i senmiddelalderen træffes betegnelse kædepenge i stedet for told.

Efter denne spæde start redegør Berggreen klart og sobert for den komplicerede stockholmske toldhistorie indtil vore dage. Da et egentligt toldvæsen opbyggedes i 1300-tallet, placeredes det modsat borgen på holmens lave sydspids ud mod Saltsjön, som blev centrum for Stockholms hastigt

ekspanderende fjernhandel. Her - på nutidens Skeppsbron - residerer toldvæsenet stadig, en bemærkelsesværdig 600-årig kontinuitet.

I dansk toldhistorie er Christian IV's toldordinans 1632 en milepæl. Tilsvarende regnes i Sverige udnævnelsen af en general-toldforvalter 1636 for oprindelsen til det moderne, selvstændige toldvæsen. I 1685 fik han titel af overdirektør med embedsbolig og toldkontor i Sjötullhuset ud mod Österlånggatan, nabohuset til Bellmans-templet restaurant Gyllene Freden, mens Nicodemus Tessin d.y. ud mod Skeppsbron opførte et nyt pakhus. Kvarteret kaldtes betegnende Argus efter etatens formodet skarpe og vagtsomme blik. 1784-85 opførtes i pakhusets sted med facade mod Skeppsbron et anseligt toldpakhuis i florentinsk stil, som står endnu.

I slutningen af 1930'erne førte toldvæsenets voksende lokalebehov til opførelsen af et større kontorkompleks på grunden mellem Österlånggatan og Skeppsbron, som i dag dominerer området. Som loyal embedsmand anlægger Berggreen udelukkende etatens synspunkter i sin skildring af dette brutale indgreb i Gamla Stans historiske miljø. Den debat, der må have fundet sted, omtales ikke med et ord, men skinner måske alligevel igennem i artiklens eneste undladelsessynd: for den uindviede er det vanskeligt at gennemskue hvilke af de mange historiske bygninger, Berggreen omtaler, der overlevede massakren. At det næppe er ret mange, får man en fornemmelse af, når flertallet af illustrationerne er ældre fotografier.

Mikael Venge

*

Inde i bladet

<i>Børge Untidt: Et toldkammermiljø i 1930'erne</i>	6
<i>Jens E. Olesen: »Den rette, sædvanlige Strøm«</i>	19
<i>Poul Dedenroth-Schou: »Kgl. Majestæts tolder på Falsterbo«</i>	31
<i>Henry G. Petersen: Nattevagt</i>	43
<i>Toldhistoriske noter</i>	46

